

Урош ТАТИЋ*
Историјски институт
Београд

ФРАНЦУСКИ КАПИТАЛ У ТРГОВИНИ И РУДАРСТВУ КНЕЖЕВИНЕ СРБИЈЕ ОД 1858. ДО 1868. ГОДИНЕ

Анстракт: У чланку се бавимо делатношћу и улагањима француских пословних људи у трговину и рударство Србије за време друге владавине кнежева Милоша и Михаила Обреновића. У лето 1856. године, капетан Мањан, француски бродовласник и представник трговачко-паробродског друштва *Mathis, Magnan, Parot et Cie*, испитивао је услове за пловидбу и могућност успостављања трговинских веза између Француске и северних провинција Османског царства. Након повратка на власт династије Обреновића он је, у априлу 1859. изложио кнезу Михаилу план о успостављању пловидбене линије између Француске и Србије и сталне паробродске службе помоћу француских бродова на Дунаву, Сави и Морави. Промена правца спољне политике Кнежевине и њено окретање званичном Паризу допринели су да се код тамошњих пословних кругова јави интересовање за улагања у рударство у Србији. Продирању француског капитала ка овом делу Европе после потписивања Париског мира (1856) погодовали су општа политичка ситуација и неуспех државне иницијативе у рударству. У раду су детаљно описани односи и верске и културолошке разлике између локалног становништва и француске колоније у Мајданпеку.

Кључне речи: Француска, Србија, Мајданпек, Добра, Француско-српско друштво, капетан Мањан, Клод Бујон, Коста Цукић, Илија Гарашанин.

Abstract: The article deals with the activities and investments of French business people in the trade and mining of Serbia during the second reign of Prince Miloš and Prince Mihailo Obrenović. In the summer of 1856, Captain Magnan, a French ship-owner and the representative of the Trade and Steamboat Association *Mathis, Magnan, Parot et Cie*, was examining conditions for sailing and the possibility of establishing commercial connections between France and northern provinces of the Ottoman Empire. After the Obrenović dynasty restored its rule, in April 1859 he proposed to Prince Mihailo the plan of establishing the sailing route between France and Serbia and the permanent steamboat service using French boats on the Danube, Sava and Morava rivers. The change of the course of the foreign policy of the Principality, as well as its turning to Paris, aroused the interest of business circles in investing in the mining business in Serbia. The general political situation and the failure of the state initiative in the mining business contributed to the investment of French finances in this part of Europe, after signing of the Treaty of

* urostatic@yahoo.com

Paris (1856). The paper describes in detail the relations, religious and cultural differences between local society and the colony of French citizens in Majdanpek.

Keywords: France, Serbia, Majdanpek, Dobra, French-Serbian Company, Captain Magnan, Claude Bouillon, Kosta Cukić, Ilija Garašanin

Тема улагања француског капитала у српску привреду у периоду од 1858. до 1868. године, превасходно у трговину и рударство, садржана је у невеликом броју библиографских јединица.¹ Главни циљ овог рада је да сагледамо деловање два француска друштва и групе француских пословних људи са политичког и економског становишта.

Планови француског друштва о успостављању пловидбене линије на Дунаву и Сави

Трговина у Кнежевини Србији, од које је зависила њена привреда, обављана је педесетих година XIX века већим делом углавном преко јужних покрајина Аустрије. Затварање граница било је најјаче средство притиска на Србију и обезбеђивало је Хабзбуршкој монархији предност над осталим силама заинтересованим за привредну делатност и улагања у тој земљи. Иако над њом није имала покровитељство и право да се меша у њене унутрашње односе, Аустрија је Србију, као и остале подунавске кнежевине, држала у зависности готово у истој мери као и сопствене области – у потпуности је контролисала њихову унутрашњу и спољну трговину. Ово тржиште је обухватало око десет милиона становника. Аустрија је успешно користила непостојање прописа којима се уређују трговински односи у провинцијама Османског царства. Трговина између Србије и Дунавске монархије, као и између Србије и турских провинција Босне, Бугарске и кнежевина Влашке и Молдавије, обављана је речним путем, Савом и Дунавом. Пловидба на овим рекама била је у рукама Аустрије, тако да је и мањи део српске трговине, онај који није био везан за аустријско тржиште, зависио од *Аустријског друштва за пловидбу*

¹ Даница Милић, *Страни капитал у рударству Србије до 1918*, Београд 1970; Гргур Јакшић, Војислав Вучковић, *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила. Први балкански савез*, Београд 1963; Урош Татић, „Покушај успостављања трговинских и привредних веза између Француске и Србије (1858–1868)”, *Зборник Матице српске за историју* 84 (2012) 63–86; Кристина Р. Павловић, Жарко Д. Илић, „Рударство у Кнежевини Србији од 1859. до 1873. године”, *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, vol. 50, бр. 4 (Косовска Митровица 2020) 213–245.

Дунавом (*La Compagnie autrichienne de navigation du Danube*). Хабзбуршка монархија је својим прописима држала под контролом пословање српских привредника, а мере које је примењивала против оних који се нису придржавали ових прописа могле су да допринесу њиховој пропасти. Париским уговором од 1856. године проглашено је начело слободне пловидбе Дунавом. Упркос томе, контрола пловидбе и привредног живота у подунавским покрајинама Османског царства и даље је остала у рукама Аустрије.²

После успостављања Другог царства у Француској 1852. године, изградња железница била је у пуном јеку. Међутим, због тога је пловидба Роном и Соном претрпела озбиљне последице. Напредна пловидбена друштва су затечена великим бројем пароброда на располагању. Веровало се да је нађено решење када је 1853. године избио Кримски рат. Тада је у речној пловидби града Лиона (*la Batellerie lyonnaise*) настао смели план да бродови који су завршили своју пловидбу на Рони и Сони буду послати на Црно или Азовско море, или да плове руским или влашким и молдавским рекама. Они ће обављати превоз трупа и у њима ће бити пружана заштита болеснима. Претпоставља се да је идеја о таквој употреби пароброда потекла од капетана Мањана (*Michel-André-François-Honorin Magnan*), који се није бојао изазова пошто је већ учествовао у поморским експедицијама у Јужној Америци.³ Донесена је одлука да се

² Г. Јакшић, В. Вучковић, *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила*, 38.

³ Капетан Мањан је учествовао у Кримском рату и постао славан за време опсаде Севастопоља (1854–1855). Када је 1863. године читав Париз подрхтавао због устанка у Пољској и сурове репресије којој је прибегла Русија, овај капетан дуге пловидбе је припремио брод, окупио посаду и кренуо у помоћ устаницима. Лоше време приморало је брод да пристане у Шпанији, где су царинници открили да брод плови без уредних дозвола и да је крцат оружјем свих врста. Брод је заплењен, а експедиција у Русију је окончана пре него што је и почела. Не осећајући се побеђеним, овај упорни и неустрашиви Марсељац је окупио своје морнаре и предложио нову пустиловину: пловидбу до делте реке Нигер у Африци, а одатле узводно до њеног извора. Тражећи нови брод, он је посетио Александра Диму оца, у дворцу Монте Кристо. Велики романописац је понудио Мањану своју једрилицу *Ема (l'Emma)*, којом је 1860. године пловио у помоћ Гарибалдију за време његове експедиције на Сицилију. Међутим, само што је *Ема* напустила марсејску луку, насукала се са читавим товаром поред језера Бер (*Etang de Berre*), западно од Марсеја. Два морнара су се удавила, а остали су пливајући стигли до обале. Овога пута сломљен, Мањан је одустао (*Le Monde illustré*, le 31 décembre 1864, 426; *L'Europe*, No 321, le 20 novembre 1864, 2; Patrick Schneckenburger, *Marie Joseph Bonnat. Aventurier (1844–1881)*, Paris 2016; Jules Gros, *Voyages, aventures et captivité de J. Bonnat chez les Achantis*, Paris 1884, 1–11; *Courrier du Brésil*, No 58, 23 décembre 1855, 403). Капетан је за собом оставио спис под називом „Последњи дани Царства Отоманског”, у коме је изнео стање и прилике народа у европском делу Турске и став великих сила према решавању Источног питања (Архив Србије (АС), фонд Илије Гарашанина (ИГ) 1189.

за пробу пошаље један брод ка Босфору. Командовање је оправдано поверено капетану Мањану, који би овим доказао своје тврдње.

Речни брод *Le Cygne* приспео је у Цариград 19. септембра 1855. године и одмах је стављен у употребу. На палуби је имао 150 руских заробљеника када га је, за време Кримског рата, 8. октобра напао и потопио аустријски брод *L'Impératrice*. Тиме је окончан опсежни план речне пловидбе града Лиона о „сјајној ликвидацији” вишка расположивих и употребљивих пароброда. Разматрани су и други планови: употреба бродова на Дунаву, али француска влада и банкарски којима се речна пловидба обратила нису били заинтересовани.⁴

У лето 1856. године, пловећи Дунавом и Савом, капетан Мањан, тадашњи бродовласник и представник друштва *Mathis, Mañan, Parot et Cie* (*Mathiss, Magnan, Parot et Cie*), испитивао је услове за пловидбу и могућност успостављања трговинских веза између Француске и северних турских провинција. Када је Мањанов пароброд *Лионе (Lyonnais)* запловио Дунавом, становништво ових области је први пут видело лађу на којој нису биле истакнуте националне боје Аустрије. Француска застава је дочекана са одушевљењем на обалама Дунава.⁵ Становништво је појаву француског брода тумачило као јемство да је на овој реци заиста успостављена слободна пловидба. Резултати испитивања до којих је дошао капетан Мањан превазишли су сва његова очекивања. Из свега што је сазнао, капетан је извео закључак да Србија обилује природним богатствима. Међутим, да би се из богатства извукла корист, требало их је открити српским трговцима. Поред тога, требало их је научити основама трговачке теорије и праксе о којима нису имали никаква знања. Мањан је на крају задобио поверење неколицине трговаца када им је изнео своје идеје у вези са развојем трговине у Србији. Трбало их је уверити у могућност да трговина у Београду, коју је до тада гушила Аустрија, може бити ослобођена њеног утицаја.

Пошто је проценио да је дошао погодан тренутак, капетан Мањан је упутио предлог српској влади: успостављање две паробродске линије, једне на Дунаву, друге на Сави и претварање Београда у центар паробродске службе. Пловидбену линију на Дунаву одржаваће три пароброда. Редовни поласци бродова на Дунаву биће усклађени са

⁴ Félix Rivet, „Le conflit entre la batellerie et le chemin de fer à Lyon au début du XIX siècle”, *Revue de géographie jointe au Bulletin de la Société de géographie de Lyon et la région lyonnaise*, vol. 24, no 2 (1949) 97–107.

⁵ Archives du Ministère des Affaires Etrangères, Paris-Courneuve (AMAE), Correspondance politique des consuls (cote CPC) 1826–1896 (микрофилмована серија), Turquie-Belgrade, MF (микрофилм) 9, No 6, Бернар Дезесар Валеовом, Београд, 20. јануара 1857.

поласцима бродова на Сави. На тај начин се роба и путници с Дунава који желе да наставе пловидбу Савом могу укрцати одмах у Београду. Пловидбене линије на Сави и Дунаву повезиваће све важне тачке у Кнежевини, а цене превоза за путнике и робу одобраваће српска влада. Она ће моћи да, уз плаћање трошкова одржавања, користи сваки брод за обуку посаде у пловидби и управљању машинама. Бродови ће вршити поштанску службу на обе обале Дунава и Саве. У случају да буде неопходна радионица за изградњу бродова и машина, она ће бити подигнута у Београду или његовој околини. Влада ће моћи да запосли у радионици одређени број младих људи како би се обучавали у овој делатности. С обзиром на претходна улагања која ће компанија бити приморана да поднесе да би помогла независан трговачки развитак Кнежевине, капетан Мањан је од српске владе захтевао следеће: 1) да бесплатно уступи земљиште потребно за изградњу радионице у околини Београда, као и пристаништа, магацина за складиштење робе и пословних просторија друштва и 2) да се обавезе да ће у периоду од најмање десет година сваке године улагати триста хиљада франака. Ову суму влада ће уплаћивати друштву на рате, свака три месеца. *Друштво Матис, Мањан, Паро и Ко.* настојаће да на време испуни своје обавезе: најмање пет бродова биће ангажовано за пловидбу, а њихов број ће бити увећан сходно потребама Кнежевине; притом, компанија неће тражити од владе да увећа своју новчану потпору. Предлог капетана Мањана српској влади односио се на успостављање паробродске линије на Сави и Дунаву, која би била повезана са оном која је постојала између Марсеја и Галца. На тај начин, Београд би био доведен у непосредну везу с Медитераном и Француском. Слободан избор тржишта довео би не само до бржег развитка привреде већ и до слабљења политичког утицаја Аустрије.⁶

Француски конзул у Београду, Бернар Дезесар (Louis Gustave Bernard Des Essards), сматрао је да ће оснивање паробродске службе, чији ће центар бити у престоници Кнежевине, омогућити успостављање непосредне везе између крајева на доњем Дунаву, Бугарске, Србије и Босне и Марсеја. У случају да горњи Дунав постане слободан, успоставиће се важна трговачка линија која би, путем канала, била везана за Стразбур и оживела трговину тог града, створивши од њега центар за трговину производима с Леванта. На тај начин ће бити створено велико тржиште за извоз француских свилених, памучних и вунених производа, који ће у погледу цена и квалитета однети превагу над аустријским производима. Међутим, требало је имати у виду да ће, ако се планови *Друштва Матис,*

⁶ Исто.

Мањан и Паро остваре, Београд постати стовариште француске робе и да ће одмах бити успостављена противзаконита трговина чији ће производи стизати до срца Турског царства. Према најумеренијим проценама, износ од око четрдесет милиона франака коју доноси трговина за мање од десет година увећаће се три пута. Конзул је био уверен да Београд може постати *Марсеј на Дунаву* и због тога је било одмах потребно да се поставе основе за продор француског утицаја. Званични Париз самостално може ући у борбу с Аустријом, у Кнежевини се траже његова помоћ и подршка. У случају да царска влада пружи потпору компанији која жели да започне посао, конзул је сматрао да би, упркос сплеткама Аустрије и њеним претњама, Француска овладала трговином у подунавским земљама. Држање капетана Мањана током шест месеци боравка у Србији донело му је поштовање најугледнијих личности Кнежевине.⁷

Француски капетан је размишљао да оснује српско друштво које ће, уз подршку владе у Београду, задржати за себе право да преговара са страним друштвом под претходно утврђеним условима. Мањану су овом приликом подршку обећали члан Савета Илија Гарашанин и министар финансија Јован Мариновић, а капетан се трудио да обезбеди помоћ још неких утицајних личности. Упркос томе, према речима француског конзула Дезесара, дошло је до потпуног преокрета у мишљењу српских државника и капетан Мањан је постао сведок рушења грађевине чије је стварање толико пута започињао.⁸ У страху од аустријског конзула Теодора Теје Радосављевића, људи који су највише охрабривали капетана, они који су га најупорније уверавали у своју помоћ, нису се више усудили да одржавају везе с њим. Утицај Радосављевића на кнеза Александра Карађорђевића и поступци представника Стефана Марковића сведоче о томе колику је важност влада у Бечу придавала овом питању. Стварни интерес Аустрије био је да сачува само за себе огромно тржиште, које се бојала да ће изгубити.

Закуп рудника угља у Добри и уступање налазишта у Мајданпеку

Интересовање странаца за рудно благо у Србији знатно је порасло када је стављено у изглед искоришћавање налазишта у Мајданпеку.⁹ Период

⁷ Г. Јакшић, В. Вучковић, *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила*, 38; АМАЕ, 63СРС, Turquie-Belgrade, MF 9, No 6, Дезесар Валевском, Београд 20. јануара 1857.

⁸ Исто.

⁹ Д. Милић, *Страни капитал у рударству Србије до 1918*, 55–56.

Уставобранитеља у историји рударства Кнежевине обележили су, углавном, безуспешни покушаји уплива страног капитала. Поред тога, неуспех су доживеле стратегија и делатност државе у погледу покретања производње у руднику Мајданпек од 1847. до 1858. године, што се одразило на политику Правитељства у овој индустријској грани 60-их година XIX века. У први рудник ослобођене Србије уложено је 12 милиона динара у готовом новцу, а вредност принудних радова (кулука), на који су морали одлазити становници околних срезова, процењена је на три милиона динара. У „звезду Оријента”, како се понекад називао Мајданпек, полагање су велике наде. Индустријализација државе, замишљена путем подизања индустрије гвожђа и бакра, није успела: за деценију рада у Мајданпеку није установљен ни рудник бакра ни рудник гвожђа.¹⁰ Главни закључак комисије која је имала задатак да испита могућности за наставак производње у Мајданпеку био је да, због недовољно стручне и квалификоване радне снаге, недостатка путева и новца, држава више никада не треба да предузима делатност у овом руднику. Раздобље шездесетих година XIX века било је од посебне важности за рударство Кнежевине, а касније и Краљевине Србије, јер су 1866. донети Рударски закон и Закон о заузимању приватних непокретних добара за општенародну потребу поред накнаде за иста (експропријацију), који је уређивао однос према власницима имања на којима су се налазила рудна поља.¹¹ Доношењем и применом Рударског закона у рударство је унето више реда по питању власништва, организације пословања заштите запослених и објеката. Рудници се више нису отварали неконтролисано, били су под непосредном контролом Рударског одељења Министарства финансија, а држава је једина имала право да одлучи ко може вршити истражне и експлоатационе радове, под којим условима и на ком терену.¹² Захваљујући новој политичкој оријентацији Србије ка Француској, највише изгледа да добије Мајданпек имао је француски капитал. Французи су се ангажовали на неколико поља: добијању Мајданпека, успостављању паробродске службе и трговине Дунавом и Савом и закупу рудника угља у Добри. За прилике у Србији то је имало вишеструког значаја због могућности да се Кнежевина

¹⁰ Vasilije Simić, *Istorijski razvoj našeg rudarstva*, Beograd 1951, 65.

¹¹ К. Павловић, Ж. Илић, „Рударство у Кнежевини Србији од 1859. до 1873. године”, 213–245; Зоран Лончар, „Улога органа управе у поступку експропријације”, *Гласник Адвокатске коморе Војводине. Часопис за правну теорију и праксу*, LXIX, књ. 57, бр. 4 (Нови Сад 1997) 122–142.

¹² Петар Јовановић, *Рударство на тлу Србије I–II*, Београд 2007–2008; II, 102.

истовремено ослободи и аустријског монопола у пловидби на Дунаву и руског закупа рудника угља у Добри.¹³

Средином четрдесетих година, када се држава упустила у спровођење свог највећег плана о отварању рудника и топионица у Мајданпеку, она је радну снагу обезбедила колонизацијом стручне радне снаге и довођењем страних стручњака. Колонизација је праћена великим додатним улагањима: откупом и касније доделом земље радницима ради исхране стоке, подизањем државних насеља у којима су сви објекти били у власништву државе, обезбеђивањем посебних начина снабдевања тих насеља основним животним намирницама. У тим насеобинама налазиле су се куће за становање, дућани, кафане, рударска и топионичарска постројења. Ту су били насељени рудари из Смолника. Иако је држава уложила велика средства у експлоатацију рудног блага, резултати су били слаби. Од 1847. до 1858. године у топионице гвожђа, зграде, колоније и мелиорационе радове у Мајданпеку уложено је шест милиона дуката. С друге стране, између 1855. и 1857. године добијено је свега 56 тона пречишћеног бакра. Неуспех је делом проистакао из веома лоших саобраћајних веза и услова који су отежавали и онемогућавали транспорт. Ипак, изгледа да је неуспех био последица прецењивања значаја рударства за привредни развој земље.¹⁴

Усвајање модела о учешћу државног капитала у рударству у одсуству умећа у управљању предузећима и ресурсима и неразумевање економских законитости (исплативост инвестиција, рентабилност предузећа) довели

¹³ У другој половини XIX века у Србији је отворено око 60 рудника. Само њих 12 било је под државном управом, док су остали отворени уз помоћ домаћег и страног приватног капитала. Разлог повременог неуспеха у раду рудника били су неадекватна технологија вађења и прераде руда и мањак финансијских средстава. Технологија примењивана у почетној фази развоја српског рударства тог периода имала је следеће важне карактеристике: 1) лошу техничку опрему у већини приватних рудника; 2) сировине су недовољно ефикасно експлоатисане због потребе бржег стицања профита за даља улагања; 3) технологија прераде руда преузета је од стручњака из Немачке и Аустрије (Аустроугарске), али је био приметан све већи утицај развијених технологија из западноевропских земаља (Велике Британије и Француске) и 4) стручна радна снага је обучавана на територијама данашње Аустрије, Немачке, Словачке, Чешке, Белгије (Фрајберг, Клаустал, Штјавница, Пшибрам, Монс) (Miloš Grujić, „Transfer of technologies in serbian mining through history”, u: *Istorija rudarstva Srednje Evrope: zbornik radova = History of mining in the Central Europe: proceedings. Međunarodna konferencija Istorija rudarstva Srednje Evrope (1; 2009; Fruška gora)*, Belgrade 2009, 110–118).

¹⁴ Bojana Miljković Katić, „Rudarstvo kao državni projekat ubrzanog razvoja Kneževine Srbije u vreme kneza Miloša i Ustavobranitelja”, u: *Istorija rudarstva Srednje Evrope: zbornik radova = History of mining in the Central Europe: proceedings. Međunarodna konferencija Istorija rudarstva Srednje Evrope (1; 2009; Fruška gora)*, Belgrade 2009, 101–109.

су до дубоке кризе у рударству и индустрији. Због тога је након одласка Уставобранитеља (1842–1858) с власти промењен и став у вези с власништвом капитала у рударству. Нова стратегија рударства заснована је на приватном капиталу и од ње држава више није одустајала, иако је остала власник неких рудника и преузимала управу и организовала производњу у рудницима када би се приватни закупци и акционарска друштва повлачили.¹⁵ Под тадашњим условима привредне заосталости и потпуног недостатка рударског искуства, било је оправдано поверавање управљања државним рудницима страним стручњацима и давање широких концесија заинтересованим приватним лицима, углавном странцима који су поседовали неопходни инвестициони капитал. Неповољни резултати постигнути са великом топионицом гвожђа у току осам година пословања под руководством државе обесхрабрили су државну управу и навели је на уступање Мајданпека тада врло заинтересованом страном капиталу.¹⁶

Од 1849. до 1858. године у рудник и топионице у Мајданпеку уложено је 558.000 дуката. Покретање производње је било веома споро и оптерећено проблемима. Пробно топљење гвоздене руде извршено је после две године, тек 1850, док је пробно топљење бакарне руде окончано на неуспешан начин 1853. године. Са редовном производњом бакра започето је 1854, али ни тада топионица није радила целу годину јер није било довољно угља, док је висока пећ за топљење гвожђа прорадила тек 1856. године. Недовољне количине угља за високу и ниску пећ биле су технолошко уско грло и важан узрок неуспеха у раду овог предузећа, које је било опремљено релативно савременом опремом и машинама, а од 1852. године и парном машином. Зграде радничког насеља у Мајданпеку почеле су пропадати док су још биле насељене и док је предузеће колико-толико водило рачуна о њима. Нагло пропадање насеља наступило је по престанку рада предузећа. Већина стамбених зграда остала је ненасељена и готово необезбеђена. Кад је предузеће 1860. године предавано Французима, они су примили само зграде које ће им бити од користи. Рудник гвожђа и бакра и топионице у Мајданпеку гарантовали су велику добит. До 1858. године предузеће није могло бити држави од користи због извођења великих грађевинских радова. Пре доласка француског друштва, приход од рударско-топионичарског

¹⁵ Bojana Miljković-Katić, „Strategija razvoja rudarstva i promene prioriteta u rudarskom zakonodavstvu Kneževine i Kraljevine Srbije”, u: *Zbornik radova = Proceedings*, knj. 2 = Vol. 2. *Međunarodna konferencija Istorija rudarstva srednje Evrope* (3; 2011; Zlatibor); *Integrirani međunarodni simpozijum – TIROIR* (1; 2011; Zlatibor), Belgrade 2011, 43–48.

¹⁶ Никола Вучо, *Развој индустрије у Србији у XIX веку*, Београд 1981, 87, 101, 103.

предузећа достигао је тек половину расхода. Међутим, српски званичници су сматрали да ће делатност постати изузетно уносна због богатог рудног налазишта и одличног квалитета производа из топионица. Имајући у виду да су цене гвожђа биле релативно ниске, предузеће у Мајданпеку је могло производити много јефтиног гвожђа и имати обезбеђено тржиште. Такође, могле су бити произведене и мање количине гвожђа, али је оно морало бити изузетно доброг квалитета да би било продавано у иностранству. Нажалост, српске топионице гвожђа никада нису могле произвести гвожђе високог квалитета јер су руде у Мајданпеку, Рудној Глави и Црнајки садржале сумпор и бакар. У источној Србији се само могло произвести добро гвожђе, али не и јефтино јер се због несташице каменог угља за коксовање није могло произвести у великим количинама. Због недовољног броја домаћих стручњака у периоду од 1847. до 1858. године, влада је одлучила да управу над Мајданпеком повери странцима. Велике зграде подигнуте у радничком насељу није било могуће отплатити ниском производњом. Осим тога, управљање предузећем било је лоше и без искуства. Већ на самом почетку направљена је грешка тиме што је у кратком времену отпочело вађење не само бакра већ и гвожђа. Чињеница да су у Мајданпеку постојале две управе, једна надлежна за производњу бакра, а друга за производњу гвожђа, такође је допринела таквом стању. Стога је у басен било доведено много странаца, како чиновника тако и радника. Велико ривалство међу руководећим лицима изродило је сплетке. Због величине предузетог подухвата појавиле су се несавладиве тешкоће. Производња бакра била је знатно успорена, а од производње гвожђа се одустало јер због лошег квалитета није могло бити употребљено у производњи челика. Подробнија студија о руднику и анализа руда могле су умногоме помоћи да се ове лоше последице увиде раније и да се одустане од изградње великих пећи за топљење гвожђа у које су уложена знатна средства. Неуспех делатности у Мајданпеку под окриљем државе тумачен је на различите начине. Међутим, суштински проблем је био у томе што је, осмишљена на погрешан начин, производња гвожђа у Мајданпеку била некорисна и непотребна Кнежевини Србији. Она је превазилазила потребе земље, а била је недовољна да би достигла тржишне цене по којима се гвожђе продавало у тржницама великих пристаништа на Дунаву, према којима је топионица гвожђа била оријентисана. Једном речју, стварање индустрије гвожђа било је велики промашај уставобранитељског режима, показавши на очигледан начин колико су водећи људи у Србији тога времена били нестручни.¹⁷

¹⁷ Василије Симић, *Изградња Мајданпека и његово насељавање 1849–1857*, Бор 1982, 8, 9, 13–15, 32, 34–35, 38, 85, 197, 199, 201–202.

Капетан Мањан је искористио боравак кнеза Михаила у Паризу 1859. године и двапут се састао са њим. Мањан је најавио кнезу свој скори долазак из Марсеја у области доњег Дунава. Његово паробродско друштво тада је располагало са двадесет бродова, чији је број убрзо требало да буде увећан на тридесет. Капетан је изложио кнезу Михаилу стари план о успостављању везе између Србије и Француске и сталне паробродске службе француским бродовима на Дунаву и Сави, дуж турске и српске обале. Мањан је тражио да друштво добије дозволу за рад и земљиште на којем ће бити подигнута радионица за израду и оправку бродских машина и сматрао је да би било најпогодније да она буде саграђена у околини Кладова. Михаило је рекао Мањану да се, у циљу закључења коначног споразума, непосредно обрати кнезу Милошу. Такође, француски капетан је наговестио могућност да радионица лије онолико топова и ђулади колико буде потребно српској војсци.¹⁸ Преговори око пловидбе вођени су заједно са преговорима око уступања Мајданпека и трајали су неколико месеци.¹⁹

Вест о Мањановом скором доласку и могућности да Кнежевина његовим посредовањем набави оружје из Француске обрадовала је кнеза Милоша. Француски конзул је стекао уверење да је кнез Милош добио саопштење чији му садржај допушта да рачуна на моралну и материјалну подршку царске владе у спровођењу његових планова.²⁰ Са сигурношћу можемо рећи да је капетан Мањан, у периоду од 1859. до 1861. године, по налогу француске владе обављао активности у вези са пребацивањем оружја на Балкан.²¹ Уочи рата у Италији 1859. године, мађарска емиграција је била упозната да је капетан био у поверљивим везама са Пале Роајалом (*Palais royal*, резиденција принца Наполеона, једне од главних фигура у вођењу тзв. тајне дипломатије цара Наполеона III) и да је био један од агената „личне политике” Тилерија.²² У то време, кнез Милош је полагао наде у Мањана, најављујући његов долазак у Србију са 12 пароброда и великом количином оружја и муниције.²³ Премда је влада

¹⁸ Кнез Михаило кнезу Милошу, Париз 17/29. априла – 23. априла/5. маја 1859. *Политика*, Београд, 4. март 1927, Мита Димитријевић, *Кнез Михаило код цара Наполеона у Паризу*. У чланку Мите Димитријевића помиње се фабрика за израду и оправку бродских машина, која је такође могла лити оружје и муницију за српску војску. Међутим, у француским и српским документима и уговорима нигде се не помиње фабрика (фр. l'usine), већ радионица (l'atelier).

¹⁹ Д. Милић, *Страни капитал у рударству Србије до 1918*, 56.

²⁰ АМАЕ, 63СРС, Turquie-Belgrade, MF 11, No 51, Дезесар Валевском, Београд, 14. маја 1859.

²¹ Г. Јакшић, В. Вучковић, *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила*, 30.

²² Lajos Kossuth, *Souvenirs et écrits de mon exil*, Paris 1880, 351.

²³ АМАЕ, 63СРС, Turquie-Belgrade, MF 11, телеграм, Бернар Дезесар Валевском, Београд 13. маја 1859. и No 51, 14. маја 1859.

у Лондону била уверена да иза капетановог обећања о испоруци оружја Србији стоји влада у Тиљеријама, амбасадор у Паризу, лорд Каули, затражио је 21. априла 1859. године објашњење од француског министра спољних послова, Александра Валевског.²⁴ Француски конзул Ежен Тасти је у фебруару 1861. сазнао од кнежевог представника Филипа Христића да је Мањан још од кнеза Милоша добио задатак да купи хиљаду лаких карабина за наоружање српске милиције (*le gendarmerie*) и да је за то унапред примио 1.400 дуката (око 160.000 франака). Желећи да сазна шта се десило са овом набавком, кнез Михаило је крајем 1860. или почетком 1861. године преко представника послао писмо капетану. Сандуке с оружјем Мањан је требало да пошаље преко Аустрије, која у то време није забрањивала извоз оружја. Нажалост, дозвола је у међувремену била укинута. Дошавши у Србију почетком фебруара 1861. године, Мањан је изјавио да је био приморан да карабине утовари у Ђенови и затражио је од српске владе нова средства. Иако је показао рачун на коме је писало да је свака пушка коштала 57 франака, кнез Михаило је на дати новац гледао као да је изгубљен и одбио је да увећа губитак. Негодујући због те куповине, кнез је нестрпљиво ишчекивао да у целости буде обавештен о томе да ли ју је Мањан обавио. У случају потребе, Михаило је куповину могао да обнови у Хабзбуршкој монархији.²⁵ У то време вођени су преговори Италијана и Мађара о подизању устанка на Балкану, у циљу ослобођења народа под влашћу Аустрије и довршења италијанског уједињења. У преговоре је посредно била укључена и Француска. Међутим, сазнавши да је званични Беч обавештен о Мањановим тајним плановима, влада у Паризу је прекинула сарадњу с њим. Стога је у априлу 1861. године саветовала сардинској влади да се не узда у капетанова обећања о допремању оружја Мађарима.²⁶

Када је Мањан стигао у Србију крајем августа 1859. године, био му је приређен срдачан дочек. Уваживши предлог Министарства финансија, кнез Милош је 31. августа, у сагласности са Саветом, одобрио заједнички нацрт уговора „између Кн. Срб. владе и Андрес Франца Михаила Хондрија Мањана, Алфонза Конта, Буилона и компаније, по коме се овима имао уступити Мајданпек под аренду на 30 година”.²⁷ У Крагујевцу, кнез је лично са Мањаном одредио услове под којима ће

²⁴ L. Kossuth, *Souvenirs et écrits de mon exil*, 251.

²⁵ АМАЕ, 63СРС, Turquie-Belgrade, MF 12, No 5, Тасти Тувнелу, Београд, 16. фебруара 1861.

²⁶ Исто, No. 1, Тувнел Тастију, Париз, 21. фебруара 1861.

²⁷ Архив Србије (АС), Поклони и откупи (ПО), кутија 125, док. 151.

паробродска служба радити на српским обалама. Српска влада и Друштво Мањан, Бујон и Алфонс Конт (*Magnan, Bouillon, Alphonse Conte & Co.*; у даљем тексту: француско друштво) из Марсеја потписали су 5/17. септембра 1859. године два уговора: уговор о пловидби на Дунаву и Сави и уговор о Мајданпеку.²⁸

У погледу пловидбе, француско друштво је овлашћено да успостави паробродску службу која ће, почев од Галца, повезивати све луке на путу са српским лукама и лукама на Сави до Градишке (Босна), тако да буду олакшане трговачке везе између тих лука и града Марсеја. Саобраћај на Дунаву, Сави и Морави биће обављан са шест пароброда, а у случају да то буде потребно, може се укључити већи број пловила.²⁹

Српска влада задржала је за себе право: 1) да о свом трошку постави на сваком броду по једног чиновника задуженог да врши поштанску и царинску службу и да бесплатно шаље телеграме; 2) да дуж српске обале бесплатно превози војнике и ратни материјал, али тако да никада за то не користи све бродове и да на тај начин поремети рад француског друштва; 3) да се за време рата на посебан начин користи бродовима уз надокнаду о којој ће бити расправљано по закону; 4) да купује сав материјал компаније по цени која ће бити утврђена уз обострану сагласност, а на основу његове праве вредности. Са своје стране, српска влада је пристала да уступи Друштву Мањан, Бујон, Алфонс Конт и Ко.: 1) рудник угља по њиховом избору (француски представници изабрали су рудник у Добри) уз обавезу да француско друштво плаћа права на експлоатацију према важећим прописима у Србији; 2) земљиште које припада Правитељству на којем ће француско друштво током свог боравка у Кнежевини саградити радње, складишта, железничку пругу, пристаништа, градилишта и радионице; 3) поред тога, српска влада јемчи Г. Г. Мањану, Бујону, Конту и Ко., или друштву које они оснују (*ou à la Compagnie organisée par eux*), у периоду од пет година, годишњи интерес од 5% на уложену суму од два милиона франака.

У име Правитељства, министар финансија потписао је уговор са француским друштвом, према коме ће Мајданпек и Рудна Глава, са свим рудама гвожђа, бакра и осталим рудама и коповима, топионицама, фабричким постројењима и зградама, шумама, рекама, ливадама, њивама и баштама као и материјалом који се тамо буде налазио, бити уступљени

²⁸ *Србске новине*, 1860, бр. 95, 380; АМАЕ, 63СРС, Turquie-Belgrade, MF 11, Де Вала Валевском, Београд, 21. септембра 1859; АС, Државни савет (ДС), 1859, 377; Министарство иностраних дела – Инострано одељење (МИД-И), 1866, VIII, 8. У *Српским новинама* наводе се три уговора: о пловидби, Мајданпеку и Добри.

²⁹ АС, Министарство иностраних дела – Внутрено одељење (МИД-В), 1859, XI, 6.

на тридесетогодишњу експлоатацију. Француско друштво је на себе примило обавезу да ће све процењене и непроцењене предмете одржавати у добром стању и о свом трошку за све време своје делатности, укључујући и оправку путева. Уговором је предвиђено коришћење природних богатстава Мајданпека. Обавезе француског друштва према Србији сводиле су се на дажбине од 10% годишње од чистог прихода. Све што буде саграђено у Мајданпеку прећи ће у власништво државе по одласку француског друштва из Србије, уз накнаду уколико процењена вредност буде већа од затеченог стања приликом пријема. Почетак радова био је предвиђен за 1860. годину; у противном, закупци су без икакве накнаде губили право даљег закупа.³⁰

У складу са уговором, обавеза представника француског друштва, Клода Бујона (Claude Bouillon), била је да за рад у Мајданпеку и успостављање паробродске службе на Сави и Дунаву обезбеди потребан капитал, којим оно није располагало у тренутку када је закључен уговор са српском владом. Бујон је обезбедио средства склопивши уговор са *Ронским друштвом за пловидбу* (*La Compagnie de navigation du Rhône*, пуно име *La Compagnie Générale de la navigation du Rhône*) из Лиона. У пратњи бившег председника општине у Лиону и тадашњег председника овог друштва, Клемона Репа³¹ (Clément Reye), и једног инжењера, Бујон је дошао у Србију и 11. децембра 1859. године закључио са српском владом посебне уговоре о пловидби и закупу рудника у Добри.³²

У погледу Мајданпека, осмим чланом уговора између српске владе и француског друштва, било је предвиђено да Клод Бујон изврши попис и пријем до 23. априла 1860. године. Исте године требало је да отпочне, у складу са првим чланом уговора о пловидби, рад паробродске службе са шест пловила на линији од Градишке на Сави до Галца на Дунаву.³³

³⁰ АС, ДС, 1859, 377; 1868, 223; Д. Милић, *Страни капитал у рударству Србије до 1918*, 57–58.

³¹ Клемон Реп био је врло способан и предузимљив човек и један од управитеља *La Compagnie Générale de la navigation du Rhône*. Он је 1849. године био представник пловидбених друштава из Лиона, која су протестовала против нацрта уговора о изградњи крака железнице од Шалона до Авињона (пруга Париз–Лион–Авињон) јер су њиме били угрожени њихови интереси. Својим ангажовањем у Србији Реп је желео да спасе своје друштво које је било на рубу пропасти (Félix Rivet, „Le conflit entre la batellerie et le chemin de fer à Lyon au début du XIX siècle”, 103, 105).

³² Архив Српске академије наука и уметности (АСАНУ), Историјска збирка – Исписи Гргура Јакшића из Архива француског министарства спољних послова бр. 25, Де Вала Валевском, Београд, 20. децембра 1859; АС, МИД-И, 1866, VIII, 8; Д. Миљковић, *Прилози расветљавању привредних односа Србије и Русије у XIX веку*, АСАНУ, Грађа Историјског института САНУ, 1956, 64–65.

³³ АС, ДС, 1859, 377; 1868, 223.

Оснивање Француско-српског друштва

Већ на основу првих поступака руководећих људи француског друштва било је јасно да они нису били у стању да испуне обавезе из уговора с Правитељством. Као представник друштва, Бујон је био у обавези да обезбеди потребна средства за експлоатацију рудног богатства и покретање рударске производње у Мајданпеку. Године 1860, 17. јула, у Мајданпеку је дошло до поплаве која је изазвала велика оштећења на тамошњим путевима и мостовима, као и на рударским постројењима и зградама. На основу уговора који је ступао на снагу од Ђурђевдана те године, француско друштво је као закупац било дужно да сноси све трошкове одржавања Мајданпека, а тиме и да изврши оправке оштећених објеката. Међутим, Бујон и тадашњи директор Мајданпека, Леклер, другачије су тумачили уговор због тога што у њему нису били предвиђени случајеви штете од елементарних непогода. Они су пребацивали обавезу на Правитељство, које је по њиховом мишљењу било дужно да сада, као и надаље, спроводи овакву врсту оправки. Немајући избора, српска влада је у мају 1861. донела одлуку да преузме трошкове за исплату надница радницима који су радили на санацији штете, с тим да касније ову суму, макар и преко суда, наплати од Француза.³⁴

Бујон није дошао у Србију у договорено време и није наставио посао око преузимања рудника у Мајданпеку и Добри. Он је 5. августа 1860. године јавио из Париза да је раскинуо уговор са *Ронским друштвом за пловидбу* и основао ново под именом *Француско-српско друштво (Compagnie Générale Franco-Serbe)*. У погледу пловидбе, почетком новембра 1859. представници Друштва су обећали српској влади да ће већ на пролеће наредне године у Србију стићи свих шест пароброда којима су била дата следећа имена: „Француска” (350KS), „Србија” (300KS), „Наполеон” (300KS), „Књаз Милош” (230KS), „Књаз Михаил” (230KS) и „Књагиња Обреновића” (230KS).³⁵ Два пароброда из Марсеја, од којих је један био неисправан, стигла су у Србију у току новембра 1860. године. Међутим, осим две пробне вожње на кратким релацијама, пловидбена линија није успостављена. Након смене двојице претходних, Леклера (Leclerc) и Вигуреа (Vigouré), на место директора рудника постављен је 2. септембра 1861. године Ломбар (Lombard). Он је успео да оконча послове око пописа и примопредаје Мајданпека и Добре, али две

³⁴ АС, ДС, 1861, 548.

³⁵ Исто, МИД-В, 1859, XI, 6.

године касније од предвиђеног рока.³⁶ Већ први кораци *Француско-српског друштва* наговештавали су да неће бити испуњене одредбе уговора.³⁷ После извршеног пописа, вредност Мајданпека је у тренутку његове предаје Бујону процењена на 669.958 форинти или 1.674.895 франака. Тим износом била је обухваћена вредност зграда, постројења и топионица. Проценом није обухваћена вредност земљишта, шума и поткопа.

Феликс Каниц, аустријски путописац, географ, археолог и етнолог, посетио је Мајданпек на истеку прве године уговора о закупу.³⁸ Каниц је забележио да су се на сваком кораку могла чути пребацивања француске управе српској влади, тешке оптужбе српских надзорних органа на рачун Француза који не испуњавају дата обећања и жалбе домаћих и страних радника, како на француску тако и на српску управу. Скромни капитал *Француско-српског друштва* уложен је у пропали подухват са паробродским друштвом, па је са готово никаквим средствима *Друштво* започело преузимање великог броја фабричких зграда у којима су погонски уређаји били неисправни, застарели или их чак није ни било. Такође, није било купаца заинтересованих за акције *Друштва*. О томе сведоче извештаји српских окружних начелника, који су имали задатак да акције понуде локалном становништву.³⁹ Иначе, француско друштво, чији је наследник било *Француско-српско друштво*, по доласку у Србију издало је 12.000 акција у вредности од шест милиона франака.⁴⁰ Слаба заинтересованост за куповину акција може се приписати како неупућености и неповерљивости народа тако и несолидном пословању компаније, што је било приметно већ на почетку њеног рада. Захтеви беспомоћних француских чиновника, инжењера и радника, које су чинили емигранти различитог порекла постајали су све шири и оштрији, па су српске полицијске власти често посредовале међу завађеним странама. Осим тога, француске породице жалиле су се што немају католичког свештеника, лекара, апотеке и школе.⁴¹ *Француско-српско друштво* наговарало је српску владу на обимнија улагања капитала у Мајданпек. С друге стране, Правитељство је приморавало *Француско-српско друштво*, кога је штитио француски конзулат, да испуни или раскине своје уговорне обавезе.⁴²

³⁶ Исто, МИД-И, 1866, VIII, 8.

³⁷ Д. Милић, *Страни капитал у рударству Србије до 1918*, 59.

³⁸ Феликс Каниц, *Србија земља и становништво од римског доба до краја XIX века*, књ. I–II, Београд 1985; I, 249–251.

³⁹ АС, Министарство унутрашњих дела – Полицијно одељење (МУД-П), 1860, XII, 202.

⁴⁰ Исто, МИД-В, 1859, XI, 6.

⁴¹ Исто, МИД-И, 1862, IV, 87.

⁴² Ф. Каниц, *Србија земља и становништво* I, 253.

Производња шрапнела, чаура и пуних метака из затечених залиха, уз високе цене, била је једино што је Србија добила од Мајданпека, за који је тако много жртвовала и који је поверила Французима. Године 1861. производило се око 150 ђулади дневно, а касније је тај број повећан на неколико стотина. Једна од ретких обавеза коју је *Друштво* испунило било је подизање постројења за производњу топовских ђулади.⁴³ *Француско-српско друштво* није се бавило повећањем производње путем отварања нових копова, већ се ограничило на сечу шума и продају дрвета једном аустријском железничком друштву. Поред тога, главни извор прихода *Француско-српског друштва* био је приход од пашарине, коју је преко лета наплаћивало од сељака – за крупну стоку један франак по грлу, а за ситну пола франка.

Своје виђење села Мајданпек дао је и англикански свештеник Вилијем Дентон, који је посетио Србију у пролеће 1862. године. У селу су постојале две гостионице, једна у којој су се окупљали Французи и Срби, а друга за Влахе – раднике и путнике. „У српској крчми било је, међу сељацима, неколико Француза и Немаца запослених у рудницима и ливницама; а кроз дреку свих тих гласова чули смо глас високог, добро расположеног цина мрачног изгледа, француског надзорника, који је, уз снажни патос и одговарајућу гестикулацију, грозно певао Марсељезу. Како је сву душу унео у речи које је певао, испало је да се претворио из мирног рудара који се нарадио у побеснелог санкилота, па као да је сам пред собом видео модел који је Де ла Рош, или наш Вард, пренео на платно – бесни родољуб из Робеспјерових дана; и тако сам схватио зашто су ту песму забрањивале владе чија је жеља била да поведу француску нацију путевима мирног напретка и унутрашњег спокоја”. Поред лепе православне цркве, у селу је један крај државног стоваришта послужио за изградњу богомоље за француске римокатолике, чиновнике и запослене у *Друштву*. Недељом је одржавана црквена служба у три цркве. У православној цркви, на малом простору, чуло се појање свештеника који су држали литургију по словенском обреду, у римокатоличкој цркви мису на латинском и мису на енглеском по обреду англиканске цркве. Две или три боље грађене куће у селу изнајмили су инжењер-управник рудника Мајданпек, артиљеријски капетан и још један чиновник српске владе чија је дужност била да врши надзор над складиштем топовских ђулади и другим војним складиштима. Откриће рудника сумпора, земља богата шалитром и непрегледне шуме чије је дрво служило за производњу

⁴³ К. Павловић, Ж. Д. Илић, „Рударство у Кнежевини Србији од 1859. до 1873. године”, 213–245.

дрвеног угља, учинили су Србију независном од снабдевања барутом из страних земаља. Рудници гвожђа и техничка знања српских инжењера учинили су увоз залиха војног материјала непотребним. У селу Мајданпек се читав процес ливења и брушења топовских ђулади, прављења чаура и постављање фитиља у гранате обављао под надзором официра српске војске, од којих су одабрани сваке године били слати на усавршавање у Лијеж или неку другу тополивницу у Европи.⁴⁴

Приликом свог обиласка Мајданпека 1863. године, књижевник, географ и каснији генерал српске војске, Јован Драгашевић, записао је да се тамо налазе ливнице олова и гвожђа у којима се лила муниција за артиљеријско оружје. Недавно ископана, као и рударска окна која потичу још из римског периода, почела су се услед неупотребе рушити.⁴⁵

Односи са српским властима и локалним становништвом

Поједини документи сведоче и о не тако идиличним односима између српских власти и локалног становништва и Француза, директора и радника *Француско-српског друштва*, па и римокатоличког свештеника који је дошао у Мајданпек зарад духовних потреба својих сународника. Наиме, Министарство просвете и црквених дела је, одобливши Французима да имају свог пароха, установило и „Распис”, правила којих је требало да се придржава ово духовно лице. У неколико наврата свештеник Супреже је прекорачио своја овлашћења. После смрти једног француског дечака почетком јануара 1862. године, он је на челу погребне поворке вршио обред имајући око врата петраиљу „и једну књигу пред собом држећи читао”. Другом приликом, по завршетку службе Божје у православној цркви, локално становништво се окупило на пијаци ради освећења свете водике. Према одлуци српских власти, сваки Француз који би присуствовао обреду био је дужан да скине капу и у тишини прати вршење обреда. Супротно прописима, парох је баш у то време одвео неколико радника у „магацин”, зграду коју су Французи изабрали за своју богомољу, и наложио им да тамо наставе започете радове на изградњи цркве. Зграда је била удаљена једва тридесет до четрдесет корака од места на коме је народ био окупљен па је бука изазвана радовима ометала литургију. Указујући на ову непристојност и неучтивост, управа

⁴⁴ Вилијем Дентон, *Србија и Срби*, Београд 2013, 125–130.

⁴⁵ *Српске новине*, бр. 226, 12/24. октобра 1874. (Јован Драгашевић, *Путовање по Србији*, наставак III).

Мајданпека се обратила директору Ломбару. Његова реакција била је непримерена: најпре је отерао припадника милиције који га је замолио да се радови прекину а затим је одбио да послуша и српског директора рудника Василија Божића. Након што су српске власти на силу зауставиле радове, свештеник и директор су, у инат, сами узели тестере и наставили започети посао док је обред још трајао. Не желећи да даље заштравају ситуацију, представници власти их нису даље спречавали. Повређених верских осећања, гневни народ „је у гомилама хтео ићи да их бије”. Уз констатацију да Супреже није свештено лице, већ непоштен човек и бунтовник, Божић је указао на то да он често тражи прилику за сукоб између Француза, с једне, и српских власти и народа, с друге стране. Он је у исто време захтевао од владе у Београду упутство о поступању у случају да парох поново прекрши своја овлашћења.⁴⁶ У малом месту попут села Мајданпек локални житељи су се први пут сусрели са обичајима друге вере. Прописи владе у Београду имали су за циљ да омогуће Французима, припадницима католичке вероисповести који су чинили мањину, изградњу богомоље и исповедање вере, али да у исто време заштите већину, српско становништво и њихове обичаје. Поступци католичког пароха и директора *Француско-српског друштва* не могу се тумачити другачије него као потреба да се покаже супериорност у односу на власт и народ једне неразвијене земље.

Још један инцидент догодио се у јануару 1862. године, овога пута између радника *Друштва* и милиције. После игранке („бала”) у кафани у Мајданпеку, да би предупредила свађу и буку, патрола је привела једног пијаног радника, пореклом из Немачке, по имену Нежђ. Међутим, у близини канцеларије Управитељства Мајданпека, петорица Француза напала су двојицу припадника милиције не желећи да дозволе да радник буде притворен. Захваљујући брзој интервенцији власти, која је „срећом уместо оружјем са батинама одпор против речени Француза давала”, спречено је да у сукобу буде и мртвих. Српски управник рудника Мајданпек пренео је Министарству унутрашњих дела своје сазнање да Французи, наоружани бодежима и малим пушкама („штилетима и шпагарицама”), намеравају да изненадно, поново нападну припаднике милиције, посебно оне који буду слати у патролу. Стога је, у циљу спречавања новог инцидента, Божић затражио од Министарства да у Мајданпек упути већи број милицајаца. Он је указао на кавгаџијску природу Француза, који „нису људи, него неки прави Матрози и Лазарони, који се ни власти ни закона не боје, него јединствено траже

⁴⁶ АС, МУД-П, 1862, XIII, 9.

свађу и бој да се с нашим људима приметну”.⁴⁷ Ове речи сведоче о томе да су радници *Друштва* долазили „трбухом за крухом” не само из Француске већ и из других земаља Европе. Међу њима је било и авантуриста а припадали су најнижим слојевима, да тако кажемо „друштвеном отпаду” (фр. *rebut de la société*). Оно што свакако није ишло у корист српским властима у њиховом покушају да одрже ред у Мајданпеку била је чињеница да је у споровима између српских и страних држављана, у овом случају Француза, важила конзулска јурисдикција. Француски конзул је имао право суђења у овим споровима, а његови сународници су уживали његову политичку и правну заштиту.

За време трајања концесије *Француско-српског друштва* у Мајданпеку, десиле су се, за појмове оног времена, две велике крађе. Исте су показале неспособност судства Кнежевине и довеле у сукоб српске власти и управу рудника са „француском колонијом” у Мајданпеку. У оба случаја окривљени су ослобођени због недостатка доказа. У првом инциденту, у јулу 1861. године, опљачкана је каса *Француско-српског друштва* и из ње је украдено 7.460 франака и 90 сантима (у другом извештају помиње се сума од 8.783 франка и 30 сантима). Крађа је учињена ноћу тако што је лопов обио прозор кухиње са дворишне стране зграде, а потом пронашао кључеве собе у којој се налазио новац. По тужби директора рудника Вигуреа, окривљен је био пандур *Француско-српског друштва*, Крста Ивовић, Црногорац из Петровог Села, а осумњичен је био и благајник *Друштва*, Дагер.⁴⁸ Као саучесник у крађи оптужен је и Пера Поповић, Црногорац из Мајдана. Српска управа рудника спровела је истрагу у Дагеровом дому, а нађена сума новца није указивала на његову кривицу. Посредством француског конзулата, о крађи је обавештен и тадашњи кнежев представник и министар иностраних дела, Филип Христић. Он је захтевао од Министарства унутрашњих дела да спроведе детаљну истрагу и починиоца приведе правди. Преко министра финансија Косте Цукића, Бујон је тражио да у Мајданпек буде послат један полицијски чиновник

⁴⁷ Исто, МУД-П, 1862, I, 214. Матроз значи морнар. Лазаронима је називана најсиромашнија класа становништва у Напуљу и Сицилији у XVIII и XIX веку. Били су то убоги лењивци који су живели од носаштва (амалства) или других надничарских послова. Име су добили по Лазару из Јеванђеља по Луки, њиховом заштитнику, или по делу које су носили болесни – губавци из болнице Сен Лазар.

⁴⁸ АС, МУД-П, 1862, XIII, 36. Потребно је нагласити да су у Мајданпеку постојале две управе: српско управитељство рудника и управитељство рудника *Француско-српског друштва*. Друштво је имало своје пандуре који су вршили полицијску власт, то јест имали су ингеренције над радницима компаније. Данас би то била нека врста обезбеђења.

који ће у присуству секретара (канцлера) француског конзулата поново предузети испитивање окривљених. Избор чланова комисије формиране у циљу истраге наишао је на негодовање Француза, пре свега секретара и тумача конзулата Бадовског. Највећа замерка било је учешће у истој управитеља рудника Василија Божића, што је, по мишљењу француских представника, могло утицати на непристрасност истраге. Они су одбили да сарађују и одговарају на питања комисије, а секретар Бадовски се вратио у Београд. Французима је сметало и то што чланови комисије нису познавали њихов језик и стога нису разумели Дагеров писани исказ, као ни наводе из Вигуреове тужбе. Чланови комисије су тражили да ови документи буду преведени на српски како би истрага могла да буде настављена. Поред осталог, постојала је велика разлика у суми украденог новца између оне која је утврђена истрагом и оне коју су навели Вигуре и Дагер. Уочи почетка рада, Министарство унутрашњих дела је у упутствима члановима комисије, Јовану Милосављевићу и Василију Божићу, прописало да буду предусретљиви према Бадовском, али да му не дозволе мешање у њихов посао и оно што спада у надлежност српских власти. Затегнутој ситуацији допринео је и нестанак суме од 112 франака из куће благајника *Друштва*, Дагера, а која је припадала његовој жени Марији. Она је навела да је новац нестао након истраге спроведене у Дагеровом дому, а кривицу је сваљивала на управитеља Божића.⁴⁹

У другој крађи опљачкан је управитељ радионице у Мајданпеку, Валентен Дресе (Valentin Dreysse), којем је у јуну 1862. године украдено 5.000 франака. Осумњичен је радник у радионици Павле (Paleo) Антоније, који је током крађе починио и убиство, а потом побегао из затвора.⁵⁰ Дресе наводи да је поднео тужбу новом управнику Мајданпека, Мати Краинићу, чија је дужност била да испита окривљеног. По речима Дресеа, српски управник рудника се, међутим, задовољио тиме да на место злочина пошаље једног полицијског службеника који је потврдио наводе из оптужнице. Саучеснике у крађи, Стевана Риглера и Августа Панића, ухапсила је аустријска полицијска власт у Ораовици. Том приликом је код Риглера нађено 60 дуката.⁵¹ Током полицијског испитивања у Аустрији, Риглер је признао кривицу и именовao као саучеснике Павла Антонија и Јована Бребенара. Овај последњи је, такође, признао кривично дело, али је сутрадан после хапшења пуштен. Учесће у крађи признала

⁴⁹ Исто.

⁵⁰ Могуће да је његов надимак био Павле, пошто у том документу пише „такозваног Павла (Paleo) Антонија”. Српски управитељ рудника Краинић спомиње га као Антона.

⁵¹ У овом документу презиме починиоца крађе је Приглер.

је, пред сведоцима, и Бребенарова наложница (љубавница). Након што је поново ухапшен, Павле Антоније је провео неколико дана у затвору – по Дресеовом мишљењу да би било задовољено јавно мњење – а потом је одведен у Неготин и пуштен на слободу због недостатка доказа. Због тога што српске власти у овом случају нису довољно озбиљно водиле истрагу, Дресе се пожалио француском конзулу. Он је био огорчен што је управник Мајданпека, поред очигледних доказа, оставио на слободи два лица умешана у крађу. „Такво одрицање правде према човеку који се навикао да ужива заштиту пред властима своје земље дубоко је ожалостило колонију француску, која је осетила живо саучестије у тој грдној несрећи једног од својих чланова”. Дресе је замолио конзула да га узме у заштиту и да се заузме код српских власти да му буде враћен украдени новац. Поред Бујона и Ломбара, подршку своје сународнику и сараднику пружили су и остали Французи, чиновници *Француско-српског друштва*. Својим потписима у писму упућеном француском конзулу они су јамчили за веродостојност Дресеовог исказа. Потпору у решавању овог питања конзул Ежен Тасти (Eugène Tastu) затражио је непосредно од председника владе Илије Гарашанина, који је дао налог министру унутрашњих дела да се случај детаљно испита.⁵² Поред тога, конзул је доставио Гарашанину нове појединости у вези са крађом учињеном *Друштву* у јулу 1861. године. Французи су навели да је у Мајданпеку након свађе рањен пандур који је, пре него што је издахнуо, саопштио детаље у вези са једним делом украденог новца. Упркос томе, нађена сума није била враћена *Друштву*.⁵³

Српски управник Мајданпека, Краинић, негирао је све оптужбе Француза. У писму министру унутрашњих дела, он је написао да је управа у проналажењу виновника крађе употребила сва законита средства. Након спроведене истраге, осумњичени су предати суду Округа крајинског. Због недостатка доказа, суд је допустио да се ова лица бране са слободе. Краинић је навео да је одмах након што је крађа пријављена, у присуству Дресеа, лично учествовао у истрази у његовој кући. Испитивање осумњичених је спроведено у присуству и управитеља радионице и Бујона и Ломбара који су се касније потписали у Дресеовој жалби упућеној француском конзулу. Управа Мајданпека је савесно обавила своју дужност, о чему сведоче предузети кораци, и у самој земљи и ван ње, да крадљивци буду ухваћени. Краинић је оценио као нетачна и обавештења у вези са крађом у којој је оштећено *Француско-српско*

⁵² АС, МУД-П, 1862, XIII, 36; МИД-И, 1863, III, 46.

⁵³ Исто.

друштво. Он је тврдио да је пандур за кога је речено да је преминуо још увек жив и да је у служби *Друштва*. Управник Мајданпека је сматрао да су Французи потписани у Дресеовој жалби конзулу имали сасвим другачију намеру од оне да свога сународника представе као часног човека и пружи му подршку. „Лозинка ове 'француске колоније' која само име просвећене Француске на коцку баца је да власт судску компромитира, уредбе и законе као и сва уређења државна опорочава, да себе као бајаги представи да је без икакве заштите у Мајданпеку, и да у Србији никаквог правног поретка нема, како би тим путем успела да сама за себе особиту неку власт овде образује и тако своја недела са штетом туђом покрије”. Краинић је тражио од министра унутрашњих дела да Валентена Дресеа и његове подржаваоце позове на одговорност због лажних оптужби и клеветања власти.⁵⁴

Пропаст Француско-српског друштва

Велике наде које је српска влада полагала у *Француско-српско друштво* показале су се у сваком погледу претераним. Оно је било лоше организовано, а капитал којим је располагало био је недовољан да настави започети посао у Мајданпеку, чак и у мањем обиму у коме се обављао под државном управом. Његов рад је отпочео тек 1861. године „и то само тако да се тек зове да је отпочео”.⁵⁵

С друге стране, акција капетана Мањана имала је више политичке него привредне циљеве. Под изговором да успостави сталну паробродску везу између Француске и подунавских земаља, капетан је током 1859–1860. године радио на припремању устанка у Мађарској. Мањан је у фебруару 1861. известио Тастија, француског конзула у Београду, да је из Велике Британије стигао извештач Лајоша Кошута, са упутствима за Комитет за подизање устанка у Мађарској, додајући да у рукама држи нити помоћу којих би изазвао врење у Босни и Бугарској.⁵⁶ Благонаклоност на коју је капетан Мањан наишао у највишим круговима у време стварања паробродске службе на Дунаву и везе које је стекао том делатношћу вешто је искористио да би себи створио положај који је био сличан положају дипломатског агента.⁵⁷ Земљиште дато у концесију за подизање

⁵⁴ Исто.

⁵⁵ АС, МИД-И, 1866, VIII, 8.

⁵⁶ АМАЕ, 63СРС, Turquie-Belgrade, MF 12, No 2, Тасти Тувнелу, Београд, 12. фебруара 1861.

⁵⁷ Исто, No 5, Тасти Тувнелу, Београд, 16. фебруара 1861.

магацина и радионица за оправку бродских машина требало је да послужи и за градњу тајних складишта оружја и муниције, намењених мађарским устаницима. Капетан Мањан, кога је лично познавао и изузетно ценио цар Наполеон III, био је један од најсмелијих агената француске обавештајне службе, али је радио и на своју руку. Он је изиграо поверење француске владе, а због своје неопрезности и индискреције скренуо је пажњу аустријских власти.⁵⁸

До краја 1860. године, *Француско-српско друштво* није успело да уведе паробродску службу. Долазак пароброда очекивао се с великим нестрпљењем јер је предвиђено да имају важну улогу у томе да пловидба Дунавом и Савом не остане под искључивом контролом Аустрије. Два пароброда пловиле су у неколико наврата само до Шапца и Градишта, а остала четири никада нису ни стигла у Србију. Једном речју, ни на почетку ни касније *Француско-српско друштво* ниуколико није испунило одредбе уговора.⁵⁹ Услед тога, српска влада је дала на знање да се, сходно уговору, више не сматра обавезном да гарантује *Друштву* годишњи интерес од 5% на капитал који су његови представници обећали да ће уложити у пловидбу. Вредност тог капитала износила је два милиона франака, тако да се губитак *Француско-српског друштва* увећао за наведени износ. Доцније се испоставило да је *Друштво* обављало сумњиве финансијске операције. Оно је било основано само због тога да се под плаштом тобожњег уносног подухвата у Србији спасе *Ронско друштво за пловидбу*. Три његова брода потонула су код Бургаса у Црном мору под врло сумњивим околностима, тако да је енглеско друштво, код кога су пароброди били осигурани, одбило да исплати осигурање.⁶⁰ Феликс Каниц тврди да су бродови *Ронског друштва за пловидбу* уз високу процену вредности уписани у активу *Француско-српског друштва*, а да је затим удешено да ескадра упућена у Србију претрпи бродолом код Бургаса. Путем поравнања, *Друштву* је исплаћена сума на коју су бродови били осигурани. Покушај успостављања воденог саобраћаја на Дунаву и Сави уз помоћ пароброда *Француско-српског друштва* пропао је због тога што су српска влада и кнез Милош, због важности политичког тренутка, пропустили да испитају могућност остварења овог плана с економског становишта. *Ронско друштво за пловидбу* је то користило да

⁵⁸ Исто, No 1, Тувнел Тастију, Париз, 21. фебруар 1861.

⁵⁹ АС, МИД-И, 1866, VIII, 8.

⁶⁰ Г. Јакшић, В. Вучковић, *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила*, 41; Д. Милић, *Страни капитал у рударству Србије до 1918*, 59; Ф. Каниц, *Србија земља и становништво* I, 254.

се спасе банкротства, а капетан Мањан за остварење својих циљева везаних за припрему устанка у Мађарској.⁶¹

Што се тиче рудника у Добри, он је 1859. године најпре уступљен француском друштву. Угаљ из рудника требало је да буде искоришћен за рад пароброда на Дунаву и Сави. Током четрдесетих и педесетих година XIX века, незнатна количина угља произведена у Добри извезена је у Аустрију, где је коришћен као гориво за пароброде на доњем Дунаву.⁶² Министарство финансија је нагласило да је Добра уступљена француском друштву јер оно није имало других средстава за одржање пловидбене линије, а у намери да буде поштеђена шума, чије би дрво иначе било употребљено за погон пароброда. Клод Бујон и Клемон Пер су као представници друштва поднели писаним путем молбу да им буде дата концесија на овај рудник мрког угља. Вађење угља требало је да отпочне у року од годину дана од потписивања уговора.⁶³ Обавезе је потом преузело *Француско-српско друштво*. По речима инжењера Ђорђа Бранковића, који је у име српске владе радио на предаји рудника у Мајданпеку и Добри, до краја октобра 1860. године у Добри је извађено 40 тона угља. Угаљ је био доброг квалитета, али није био довољно крупан. Бранковић је сматрао да ће делатност *Друштва* успети ако оно буде имало довољно новца да поднесе све трошкове рада у овом руднику. Изглед да се *Друштву* исплати делатност у Добри били су мали, премда су пловидбену линију на Дунаву и Сави опслуживала само два пароброда, а то није било довољно за покривање трошкова радова у руднику.⁶⁴ Упркос настојањима српске владе, шума из Добре коришћена је не само за изградњу окна у руднику већ и као погонско гориво за пароброде. Мањкавости у спровођењу одредаба уговора, за шта сноси одговорност и Правитељство, биле су уочљиве јер приликом мерења масе ископаног угља и његове примопредаје није писмено утврђено ко ће од представника *Друштва* бити задужен за овај посао.⁶⁵

У свом делу *Србија и Срби*, Вилијем Дентон је описао изглед и начин рада у руднику за време управљања *Француско-српског друштва*. Свештеник је путовао у друштву рударских стручњака из Велике Британије, који су с нестрпљењем ишчекивали да виде недавно откривени рудник угља. Дентонове речи сведоче о запуштености рудника

⁶¹ Д. Милић, *Страни капитал у рударству Србије до 1918*, 59–60.

⁶² П. Јовановић, *Рударство на тлу Србије II*, 85.

⁶³ АС, МИД-В, 1859, X, 118.

⁶⁴ АС, Министарство финансија – Рударско одељење (МФ-РН) 1860–1869 (несрећена грађа), Извештај Ђорђа Бранковића Министарству финансија од 14/26. октобра 1860. године.

⁶⁵ Исто, Извештај Ђорђа Бранковића Министарству финансија од 12/24. октобра 1860. године.

и нестручности с којом је њиме управљано. Радови су били најпримитивније природе, а угаљ који је лежао у гомилама око улаза у рудник вађен је са површине или одмах испод ње. Када се француски надзорник „прибавивши само прашину” пожалио на лошу каквоћу угља, један стручњак из Њукасла је, на основу чврстог и тешког комада ове руде, изнео мишљење да се ради о угљу једнаког квалитета као што је онај из овог познатог британског рударског центра. О неупућености француске управе говори и податак да су наслаге угља биле измешане с ватросталном глином најбоље врсте. Један од британских експерата, чланова групе која је обишла рудник, сматрао је да ништа сем стручности и предузимљивости није потребно да би ова налазишта значајно допринела материјалном богатству Србије, а чији би угаљ постао важно средство за пловидбу Дунавом.⁶⁶

После горког искуства с пловидбом и рудником у Добри где је претрпело губитак од 115.000 франака, *Француско-српско друштво* је једнострано почело да крши уговорне обавезе, сужавајући свој рад само на подручје Мајданпека.⁶⁷ До друге половине октобра 1860. године, оно је у овом басену преузело само тополивницу гвожђа и магацин. Притом, *Друштво* тада још увек није саставило, потписало и предало представницима српске владе инвентаре о материјалу који је примило. У почетку је у тополивници започело топљење гвожђа, али је делатност убрзо потпуно замрла, што сведочи о непостојању система у раду. Представници *Друштва* навели су као разлог недостатак материјала неопходног за наставак производње, који је требало да им буде допремљен бродовима.⁶⁸ Лађе, међутим, нису стизале, а радови у руднику Мајданпек су готово обустављени јер *Друштво* није располагало капиталом. Из истог разлога почела се осипати и радна снага. Француска управа није имала средстава да исплати запослене ни у Мајданпеку ни у Добри. Дневнице радницима биле су исплаћиване од новца који је *Друштво* наплаћивало од сељака за жировнину. Преостали радници нису могли да започну посао без упутстава директора Леклера, који им није оставио никакав писани налог. Без основних средстава за живот, међу њима је очајање било доминантно осећање. Без Леклеровог знања и противно његовој вољи, нижи чиновници *Друштва* су преместили

⁶⁶ В. Дентон, *Србија и Срби*, 117.

⁶⁷ Jean-Henri-Abdolonyme Ubcini, *Aperçu économique et statistique sur la Principauté de Serbie*, Paris 1867, 21–22.

⁶⁸ АС, МФ-РН 1860–1869 (несређена грађа), Извештај Ђорђа Бранковића Министарству финансија од 14/26. октобра 1860. године.

трговачке радње (дућане) са робом из Мајданпека у Београд и дали их под закуп. Због овако лоше ситуације и организације рада у Мајданпеку, као и у Добри, инжењер Ђорђе Бранковић је саветовао Министарство финансија да написмено затражи извештај о финансијском стању *Француско-српског друштва*, о даљим плановима везаним за делатност у рудницима, као и о појединачној одговорности његових чиновника за одређене послове у вези са рудником.⁶⁹ Бујон је 19. маја 1862. јавио министру финансија да је 8. априла исте године концесију о пловидби и руднику угља у Добри уступио једном енглеском друштву (*Anglo-Danubian Steam Navigation and Colliery Company*). Енглеско друштво преузело је уговор од Француза противно одредбама уговора, по високој цени од 75.000 фунти и обавезало се да ће уложити у посао 160.000 фунти. Бујон се надао да ће, ограничен само на делатност у Мајданпеку, моћи да унапреди његову експлоатацију. После дуге расправе о начину на који је своје обавезе пренео на енглеско друштво, влада је 18. и 31. јуна одобрила Бујонов поступак како би му олакшала испуњење уговора у погледу Мајданпека.⁷⁰ Пошто *Француско-српско друштво* није располагало потребним капиталом, влада је била приморана да му на шест месеци одобри позајмицу од 20.000 франака. Новац који је Бујон требало да врати у децембру 1862. влада је добила принудном наплатом тек у новембру 1864. године.⁷¹

Уместо да организује рад у руднику, Бујон се трудио да пронађе финансијере којима би могао да препрода и концесију на налазишта у Мајданпеку. Пошто није наишао на купца заинтересованог да откупи читаву концесију, Бујон је почео да продаје њене делове, пре свега мајданпечку шуму која је припадала руднику. Купац је био извесни Ваило, чије шпекулације, намера да сече и извози дрво, нису имале никакве везе са наменом шуме и радом рудника. Сходно одредбама уговора, требало је да шума буде парцелисана ради рационалније сече, а да дрво послужи у процесима вађења руде, у раду топионица, подизању зграда и постројења. Министар финансија Коста Цукић био је против тога да се шума, од које је највреднија и најређа била храстова, неплански уништава и да се тиме рударска делатност у Мајданпеку лиши једног од основних услова за њен опстанак и напредак. Цукић наводи да су пожари били честа појава и у шуми и у фабрикама, а да Бујон изгореле објекте није поново подизао.

⁶⁹ Исто, Извештај Ђорђа Бранковића Министарству финансија од 12/24. октобра 1860. године.

⁷⁰ *Записници седница Министарског савета Србије 1862–1898*, приредио Никола Шкерковић, Београд 1952, 12–13.

⁷¹ АС, МИД-И, 1866, VIII, 8.

Велики део покретне имовине предате *Француско-српском друштву* после извршеног пописа у Мајданпеку био је отуђен, изложен развлачењу и продаван будзашто. Оштећени објекти површно су оправљани, а они који нису коришћени потпуно су пропали. Напуштени рударски копови рушили су се сами од себе и бивали затрпани као и одводи, због уништавања шуме око вароши Мајданпек. Пuteви чије је одржавање занемарено пропали су као и фабрике у којима се није радило и које су срушене. *Француско-српско друштво* је трошило материјал добијен приликом пријема Мајданпека а није набављало нови. Алати и машине су рђали и кварили се, а вредност добара се брзо смањивала. Српска влада није имала основа да очекује накнаду јер се делатност у руднику, више пута започињана и прекидана, није развијала. Уз помоћ тек понеког новог постројења и оних на којима је извршена оправка није се могла надокнадити причињена штета.⁷²

Француско-српско друштво било је пред ликвидацијом. Бујон је усмено признао министру финансија да је стање *Друштва* и његових послова лоше, као и да су основани протести које му због тога упућује српска влада. Велики део кривице, међутим, он је приписивао другим околностима. Представник компаније је молио да се одложи решење покренутих спорова, надајући се да ће до краја текуће године уз помоћ добијене суме од 315.000 франака, других новчаних средстава и бољег управљања моћи да испуни захтеве владе и лиши је повода за жалбе. Министар Цукић је изашао у сусрет Бујоновом захтеву и 29. априла 1863. године донео је одлуку да му рок за испуњење обавеза буде продужен до краја године. Бујон је у јуну те године отпочео са топљењем гвожђа. Од министра је чак добио одобрење да један део средстава за посао прибави продајом исечене дрвене грађе из шуме. Међутим, све ово било је недовољно јер је за успешан рад у руднику таквог капацитета и начина производње било потребно далеко више новца.⁷³ Бујон је већ у септембру престао са радом, а уништавање ствари, рудокопа, машина и здања је настављено. Министар финансија је у јануару 1864. године, под претњом раскида уговора, био принуђен да постави Бујону крајњи рок од месец дана да да јемство да ће бити обустављено уништавање Мајданпека и у њему започет нормалан рад.⁷⁴

Нису у потпуности познати подаци о томе шта је и колико произведено за време закупа рудника Мајданпек од стране *Француско-српског*

⁷² Исто.

⁷³ Д. Милић, *Страни капитал у рударству Србије до 1918*, 62.

⁷⁴ АС, МИД-И, 1866, VIII, 8.

друштва. Французи су дуго радили на преради руде која је ту затечена након што је у руднику престала производња под окриљем државе. Руда је углавном прерађивана за потребе тополивнице у Крагујевцу. Током 1862. и 1863. године *Француско-српско друштво* је преко Градишта и Доњег Милановца извозило бакар за Аустрију. У току децембра 1862. из топионице бакра у Мајданпеку су за Градиште послата два товара од по 20 центи чистог бакра, који је требало да буде транспортован у Беч.⁷⁵ У марту 1863, према извештају доњомилановачког ђумругије А. Местановића, за Аустрију је извезено 1.200 килограма црвеног бакра, који је најпре истоварен у Базијашу, а потом превезен у Беч.⁷⁶ Угаљ који је *Француско-српско друштво* користило за погон пароброда набављан је у Базијашу, а производило га је једно француско друштво са седиштем у Бечу. У супротном правцу је, вероватно за потребе истог друштва из Беча, превожен бакар из Мајданпека.

Због неисплаћених надница радницима и службеницима, стање у Мајданпеку је у јесен 1864. године постало толико лоше да су многи од њих трпели глад и оболевали. Према попису који је по налогу Косте Цукића саставила управа Мајданпека, због немарног и лакомисленог пословања *Француско-српског друштва*, 169 радника није примило плате. Дуг према њима је износио укупно 71.626 гроша чаршијских.⁷⁷ Пошто су локални трговци за своју робу добијали само бонове и на тај начин били лишени средстава за куповину нових намирница, министар финансија је наредио да се о трошку српске владе из Неготина набави 10.000 ока кукурузног брашна и подели радницима и службеницима. Брашно је подељено и Бујоновим француским радницима, који су желели да оду из Мајданпека како би се смањили трошкови државе око њиховог издржавања и избегла опасност од глади за време предстојеће зиме.

Министар Цукић је позвао Бујона на споразум којим би се поправило стање у Мајданпеку и у том циљу је одредио владину комисију. Међутим, Бујон као представник *Француско-српског друштва* није желео да призна да су послови лоше вођени. Имајући у виду да је нанета штета интересима српске владе и акционара, уместо да настоји да предлог у корист пострадалих радника и званичника буде што пре прихваћен, Бујон се пожалио француском генералном конзулу. Он је протестовао што је Правитељство прекршило одређене прописе при стављању под секвестар покретности *Француско-српског друштва* и што није у довољној мери

⁷⁵ АС, Министарство финансија (МФ), 1862, VII, 19.

⁷⁶ Исто, МФ, 1863, III, 83.

⁷⁷ АС, ДС, 1864, 409.

пружало помоћ француским радницима и службеницима. Преговори су се отегли јер је француски конзул желео да испита оправданост Бујонових жалби. После посредовања конзула и француске владе, 12. новембра 1864. године закључен је уговор између владе у Београду и *Француско-српског друштва*. По овом уговору, Правитељство се обавезало на исплату дугова званичницима, радницима и кредиторима у укупном износу од 8.751 дуката или 102.386 франака 70 сантима, у који је био укључен и менични дуг Бујона из 1862. године. На тај начин скинут је секвестар који су радници и кредитори ставили на покретну имовину *Француско-српског друштва*. Влада је као залог за дугове *Друштва* узела одређене уређаје у руднику, фуруне и локомобиле (покретне парне машине), с тим да Бујон исплати влади дуг у вредности уређаја и да исте преузме до 30. јуна 1865. године. Поред тога, Бујон је по члану II уговора био обавезан да до краја јуна прибави капитал у вредности од 500.000 франака и да отпочне посао. У супротном, Правитељство је сходно тачки 2 члана III уговора имало право да преузме домен Мајданпека, а обе стране ће једна другој писмено признати право на накнаду за све дугове и потраживања.⁷⁸

Бујон се обавезао да ће уредно водити посао и да ће за сваких наредних шест месеци остварити производњу у вредности од најмање 6.000 дуката. У случају неиспуњења ове одредбе, предвиђен је раскид уговора. Ситуација у којој се нашао приморала је Бујона да прихвати све обавезе које су му наметнуте, надајући се да ће бар неке од њих моћи да испуни. Он се уздао у неочекиване могућности и срећу и веровао је да без ризика нема ни зараде. Тиме се тумачи то што је *Француско-српско друштво*, упркос неиспуњењу ниједне од дотадашњих, преузело на себе нове обавезе.⁷⁹ Са друге стране, српска влада је ревностно испунила свој део уговора. Она је измирила дугове *Друштва*, чиме је омогућила скидање секвестра са покретности које су му припадале.

Бујон није успео да обезбеди средства којима би повратио ствари узете као залог од стране Правитељства, као ни суму од пола милиона франака потребних да започне посао. Нико није желео да предузећу које пропада повери толики новац. Последњег дана уговореног рока, 30. јуна 1865. године, представник *Француско-српског друштва* поднео је Кости Цукићу уговор потписан са Британцем Хитом (Hitt), који је обећао да ће Бујону позајмити наведену суму. На основу Хитовог јемства и писменог

⁷⁸ Исто, ДС, 1864, 480; МИД-И, 1866, VIII, 8.

⁷⁹ Д. Милић, *Страни капитал у рударству Србије до 1918*, 63.

уверења француског конзула од 18. јула, у жељи да избегне прекоре да није наклоњена *Друштву*, влада у Београду је изашла у сусрет Бујону и одложила раскид уговора. Убрзо се показало да је нови уговор био потребан Бујону само да би наставио да избегава обавезе. Не отпочевши са радом у руднику и не вративши дуг влади, он је крајем јула отпутовао из Србије и започео потрагу за новим директорима рудника с обзиром на то да су Фридман и Голдшмит 1864. године напустили Мајданпек. Бујон је убрзо стигао у Београд са двојицом Британаца, Булером (Buller), Хитовим представником, и инжењером Меконелом (Mac Connell), који је био задужен да дође у Мајданпек и да управља радовима у корист енглеског друштва. На састанку са министром финансија, Британци су обећали да ће пословима управљати по вољи владе и да су спремни да докажу да поседују новчана средства за покретање производње. На наваљивање Бујона, иако представници енглеског друштва нису као јемство поднели никакав документ о поседовању капитала, нити уплатили новац, Коста Цукић је 27. октобра 1865. године одобрио пренос концесије на Мајданпек, са свим правима и дужностима, са *Француско-српског друштва* на енглеско друштво. Уговор је био кратког века. После посете Меконела Мајданпеку, Британци су вероватно увидели да је рудник у лошем стању и одустали од преузимања.⁸⁰ По повратку у Париз, где је требало да испуни формалности у вези са уступањем концесије, Бујон је сматрао да је нашао начин да прибави средства под условима бољим од оних које је раније прихватио у договору са Хитом, тако да је са њим раскинуо уговор.⁸¹

Након истека рока од годину дана, крајем децембра 1865, када је постало јасно да нема изгледа да Бујон испуни своје обавезе, министар финансија га је обавестио да су одредбе уговора од 17. септембра 1859. и 12. новембра 1864. престале да важе. Он је замолио представника *Француско-српског друштва* да одреди лице које ће извршити предају Мајданпека српској влади. Тек након два месеца Бујон је одговорио Цукићу. У писму од 7. фебруара 1866. године, он је навео да жали што министар није имао довољно разумевања за положај *Друштва* и изразио наду да ће министар променити одлуку када буде добио задовољавајућа објашњења. Не могавши да сам изађе на крај са представником *Друштва*, Цукић је замолио председника владе Илију Гарашанина да издејствује предају Мајданпека. Трбало је заштитити државно добро од даљег

⁸⁰ АС, МИД-И, 1866, VIII, 8.

⁸¹ Исто, ПО 25, 89.

упропашћавања, спречити даље пропадање трговаца, званичника и радника и лишити трошкова и губитака стране капиталисте који су привучени лажним обећањима.⁸²

Због лошег управљања Мајданпеком у периоду од 1860. до 1866. године причињена је штета од милион франака. Приликом уступања овог државног добра *Француско-српском друштву* вредност покретне и непокретне имовине процењена је на 669.957 форинти, док је према попису извршеном приликом преузимања Мајданпека од стране српске управе, та сума била мања за 241.693 форинте.⁸³ *Француско-српско друштво* је уложило у посао између два и три милиона франака. Поред тога, код нових, поузданих концесионара ослабило је уверење у успех радње у Мајданпеку, а Србија није имала никакву корист од концесије дате *Француско-српском друштву*.⁸⁴

У марту 1866. године, Бујон је писмом из Париза обавестио српску владу да раскида са њом уговор о концесији Мајданпека. Француски службеници предали су представницима српске управе кључеве од фабрика, постројења и службених зграда. Пре него што је уступљен енглеском друштву, Мајданпек је враћен под управу Рударског одељења Министарства финансија.⁸⁵

У намери да што јасније прикажемо ситуацију у рударству Кнежевине у време делатности *Француско-српског друштва*, извршили смо упоредну анализу резултата енглеске компаније која је преузела концесије након одласка Француза. Мало потом, једно друго енглеско друштво добило је концесију на Мајданпек. Уговори закључени између српске владе и првог од два енглеска друштва односили су се на пловидбу на Дунаву и Сави и споредним рекама, на експлоатацију рудника угља у Добри, Раденки и Сиколу и на посебно одобрење за коришћење земљишта на Сави за градњу радионице за грађење и оправку бродова и машина. Све формалности око склапања уговора обављене су током новембра 1865. године. Кнез Михаило је дао за то одобрење 18. новембра, када су

⁸² Исто, МИД-И, 1866, VIII, 8.

⁸³ Вредност једног аустријског дуката била је 56, талира 24, форинте 12, а франка 5 гроша чаршијских (Лука Мркобрада, *Уставобранитељска Србија кроз кретање цена и трговину*, Београд 2018; Бојана Миљковић Катић, „Пореска политика Уставобранитеља”, *Историјски часопис* LVII (2008) 219–236; Милош Јагодић, „Српски студенти у Паризу средином шездесетих година 19. века”, *Зборник Матице српске за историју* 79–80 (2009) 175–182; Мита Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, књ. I–III, Београд 1898–1901).

⁸⁴ *Српске новине*, 1866, 38; Милан Милићевић, *Кнежевина Србија*, Београд 1876, 948–949.

⁸⁵ Д. Милић, *Страни капитал у рударству Србије до 1918*, 68, 75, 81–85.

уговори и ступили на снагу. Закупац се обавезао да рад отпочне у року од годину дана од склапања уговора. Као и раније, иако су током 1866. године вршења испитивања, енглеско друштво није учинило ништа на оживљавању производње у рудницима и пловидбе на Дунаву. То је за собом повукло отказ концесије, како за пловидбу на Дунаву тако и за рад на угљу. Сматрајући да нема могућности за стварање домаћег друштва способног за експлоатацију Мајданпека, министар финансија Коста Цукић је одлучно заступао мишљење да га треба уступити енглеском друштву под управом Џона Мора Хита (John More Hitt). Друштво је располагало капиталом који ће, иако не буде у потпуности утрошен у инвестиције и производњу, послужити развоју домаће привреде. Подаци о представницима друштва сведочили су о њиховој материјалној солвентности. Био је то главни разлог у прилог одлуци да буде прихваћена понуда енглеског друштва. Осим тога, српска држава није могла преузети на себе ливење гвожђа јер је, због високог процента примеса које ово гвожђе чини неупотребљивим за даљу производњу, руда за то била неподесна. Уговор између владе у Београду и *Servian Copper and Iron Comp.* закључен је 19. маја 1868. године. Друштво се уговором обавезало на производњу бакра током наредних година у растућој прогресији. За прве три године, оно је било ослобођено обавезе да производи гвожђе. Почев од треће године, тј. од краја 1872. године, било је дужно да годишње производи гвожђа у вредности од 12.000 дуката. Предвиђена је и градња најнужнијих комуникација. Заједно са државом, друштво је било обавезно да изгради везу са Дунавом и Зајечаром. Његова делатност у Мајданпеку трајала је од 1868. до 1881. године. Оно је одмах отпочело рад у сагласности са уговором, али у прво време само на бакру. Већ 1871. године, када је требало да отпочне са производњом гвожђа, друштво је тражило да се тај рок одгоди за десет година. Нигде није нарочито споменуто који су разлози на то утицали, али је друштво највероватније дошло до закључка да би производња гвожђа у Мајданпеку од руде која би садржавала штетне примесе била нерентабилна. Оно се обавезало да ће за време док не пређе на производњу гвожђа у добром стању одржавати топионицу гвожђа. Што се бакра тиче, енглеско друштво је спроводило радове на ширем плану, проширујући их од самог почетка. У вези са том повећаном производњом бакра, оно је увело и више нових уређаја и успоставило комуникације. У топионици су изграђене пећи за топљење и пречишћавање бакра. Друштво је набавило и уградило три парне стојеће машине и направило машину за дробљење и одвајање руда. Оно је сазидало нове зграде за складиштење опреме и саградило гвоздени пут како би био

олакшан превоз руда. Прокопало је и уредило нов канал у дужини од преко 2 km за довод воде из Малог Пека на машинерију код велике топионице гвожђа, где су се налазиле нове пећи за топљење бабра и машина за дробљење руда. Извештаји друштва које је оно сваке године подносило Рударском одељењу бележили су све веће радове. Од 1871. до 1873. године извађено је 1.500 тона бакрене руде, а истопљено 73,14 тона црног и розетног бабра у вредности од 62.022 аустријска дуката. Читава количина бабра извезена је и продата у Бечу и Лондону. Само до половине 1874. године, произведено је 450,94 тоне руде, од чега 21,47 тона истопљеног бабра и 12,22 тоне бабра спремног за извоз. Ако упоредимо оне бројеве који одређују најмању граничну вредност производње у почетним годинама са постигнутом вредношћу производње, можемо констатовати да је друштво у првим годинама успешно радило. Међутим, оно што недостаје за утврђивање стварног резултата ове производње јесу подаци о утрошеним средствима друштва. Рад енглеског друштва током првих неколико година имао је повољан утицај на развој пољопривреде у долини Пека. Изгледа да је успех у раду друштва био везан за стручно руковођење у руднику. После одласка директора Лонгмеда (Longmed), који је добро руководио пословима друштва, на његово место дошао је Брентон Сајмонс (Brenton Symons). Управо тада започели су неуспеси у раду друштва. Није утврђено да ли су они били последица слабе организације посла или других објективних тешкоћа. Током ових година, опала је производња бабра у руднику и упркос високој цени овог метала на светском тржишту, губитака је било све до 1873–1875. године. У околини села Тенка и Старица откривено је богато налазиште бабра које је све до 1877. давало знатне количине руда. У производњи бабра Сајмонс се служио превазиђеним методама. Као последица тако лошег пословања дошло је до коначног слома Мајданпека. После неколико година таквог рада, радничке колоније и бакарница биле су напуштене, а висока пећ за гвожђе је зарђала. У Рудној Глави, где се некада откопавао магнетит најбољег квалитета, такође ништа није рађено. Убрзо се прешло на сечу шуме без великог оправдања, а то је увек у историји Мајданпека био поуздан знак да се делатност не одвија у жељеном правцу. Сеча шуме је била у супротности са уговором, као и трговина дрветом. Током последњих година рада енглеског друштва имовина рудника изложена је пљачки, а службеници и радници су једва преживљавали. Топљење руда било је сведено на најпримитивнију процедуру. Дванаест година након закључења уговора, такав рад је довео енглеско друштво до банкротства. Оно је 1881. године обуставило своју делатност.⁸⁶

⁸⁶ Исто.

Закључак

Подухвати француске компаније из Марсеја *Magnan, Bouillon, Alphonse Conte & Co.* (француско друштво) и *Француско-српског друштва* које је 1860. године основао Клод Бујон доживели су неуспех из више разлога. Недостатак капитала потребног за успостављање паробродске службе на Дунаву и Сави и за покретање производње у Мајданпеку био је главни узрок пропасти наведених друштава. Упркос рудном богатству присутном на територији Кнежевине Србије, било је врло тешко развити рударску производњу. Један од главних проблема био је недовољан број стручњака у самој земљи који су могли сагледати све елементе потребне за рударску производњу и дати концесију на рудокопе финансијски стабилном, домаћем или страном друштву. Поред тога, проблем је и даље био недостатак путне мреже неопходне за извоз руде на страна тржишта.⁸⁷ Мањкавост уговора потписаних са француским и *Француско-српским друштвом* утицала је, између осталог, на израду и садржину *Рударског закона*, посебно оних његових делова који су се односили на добијање права на закуп рудника у Кнежевини Србији. Замисао српске владе да се у циљу развитка трговине и рударства окрене француском капиталу била је неуспешна и нанела је више штете Кнежевини и њеној привреди него што је донела користи. Један од оснивача француског друштва, капетан Мањан, био је пустолов који је радио на своју руку, а чија је активност имала више политичке него привредне циљеве. Капетан, као и остали представници француског друштва и *Француско-српског друштва*, уживали су правну и политичку заштиту владе у Паризу и француског конзулата у Београду. Они су уједно штитили и интересе ових приватних компанија.

Француско друштво је са српском владом закључило уговоре о пловидби Савом, Дунавом и Моравом, о концесији на рудник гвожђа и бабра у Мајданпеку и на рудник угља у Добри. Влада у Београду, рачунајући на подршку Француске, није желела да пропусти прилику да се делимично ослободи политичког притиска и привредне зависности од Аустрије. Због тога није обратила пажњу на економске услове у којима је деловало француско друштво, неспособно да испуни уговорне обавезе.

После раскида уговора са *Ронским друштвом за пловидбу*, Клод Бујон је основао *Француско-српско друштво* преузимајући уговорне обавезе

⁸⁷ К. Д. Павловић, Ж. Д. Илић, „Рударство у Кнежевини Србији од 1859. до 1873. године”, 213–245; 224–225.

француског друштва. Основни разлог за оснивање *Француско-српског друштва*, чији је задатак био да успостави паробродску линију у Србији, на рекама Дунав и Сава, био је да се спасе од пропасти *Ронско друштво за пловидбу*. Циљ српске владе је био индустријски развој Мајданпека, што није подстакло *Француско-српско друштво* да боље управља производњом. Његови представници су својом неумешношћу и незнањем упропастили државно добро у које је српска влада уложила 12 милиона франака, потрошили су акционарски капитал и оставили за собом дугове у Србији и ван ње. После тужби кредитора и радника чија потраживања оно није могло да исплати, покретности *Француско-српског друштва* биле су судским путем стављене под секвестар. У време пословања *Друштва*, рудник у Мајданпеку није остварио никакве приходе. Оно није било у стању да организује производњу чак ни у обиму у ком је то остварила српска држава.⁸⁸ *Француско-српско друштво* спасла је од банкротства српска влада, коју је оно касније окривило што није могло да плаћа своје раднике. Подржавајући руководство компаније, француски конзул, виконт Адолф Франсоа Ботмилио (Adolphe François Botmiliau) настојао је да за штету нанету *Друштву* буде кажњен српски управник Мајданпека, иако је после испитивања владе у Београду утврђено да није крив. По мишљењу председника владе Илије Гарашанина, на основу дотадашњег става који је подразумевао заштиту његових сународника, представника *Француско-српског друштва*, конзул Ботмилио је задобио поверење француског министра спољних послова Друена де Лиса (Edouard Drouyn de Lhuys). Такво држање обавезивало га је да настави деловање у том правцу. Француског конзула, као и званични Београд, довели су у неприлику људи од чије се делатности очекивао напредак индустрије у Србији. Нажалост, они нису били кадри да одговоре свом задатку.⁸⁹

⁸⁸ Д. Милић, *Страни капитал у рударству Србије до 1918*, 57, 65.

⁸⁹ АС, ИГ 1519.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Необјављени извори – Unpublished Primary Sources

Archives du Ministère des Affaires Etrangères (AMAE), Paris – La Courneuve. Les fonds: Correspondance politique des consuls (1826–1896); le sous-fond: Turquie-Belgrade.

Архив Србије (АС), Фондови: Министарство унутрашњих дела – Полицијно одељење (МУД–П); Државни савет (ДС); Министарство иностраних дела – Внутрено одељење (МИД–В); Министарство иностраних дела – Инострано одељење (МИД–И); Министарство финансија (МФ); Министарство финансија – Рударско одељење (МФ–РН); Поклони и откупи (ПО); Илија Гарашанин (ИГ) [Arhiv Srbije (AS), Fondovi: Ministarstvo unutrašnjih dela – Policajno odeljenje (MUD–P); Državni savet (DS); Ministarstvo inostranih dela – Vnutreno odeljenje (MID–V); Ministarstvo inostranih dela – Inostrano odeljenje (MID–I); Ministarstvo finansija (MF); Ministarstvo finansija – Rudarsko odeljenje (MF–RN); Pokloni i otkupi (PO); Ilija Garašanin (IG)]

Архив Српске академије наука и уметности (АСАНУ), Историјска збирка – Исписи Гргура Јакшића из Архива француског министарства спољних послова [Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti (ASANU), Istorijska zbirka – Ispisi Grgura Jakšića iz Arhiva francuskog ministarstva spoljnih poslova]

Грађа Историјског института САНУ (необјављена грађа) у Архиву Српске академије наука и уметности (АСАНУ), Д. Миљковић, *Прилози расветљавању привредних односа Србије и Русије у XIX веку*, 1956. [Građa Istorijskog instituta SANU, D. Miljković, *Prilozi rasvetljavanju privrednih odnosa Srbije i Rusije*, 1956]

Објављењи извори – Published Primary Sources

Ubicini Jean-Henri-Abdolonyme, *Aperçu économique et statistique sur la Principauté de Serbie*, Paris 1867.

Дентон Вилијем, *Србија у Срби*, Београд 2013. [Denton Vilijem, *Srbija i Srbi*, Beograd 2013]

Каниц Феликс, *Србија земља и становништво од римског доба до краја XIX века*, књ. I–II, Београд 1985. [Kanic F., *Srbija zemlja i stanovništvo od rimskog doba do kraja XIX veka*, књ. I–II, Beograd 1985]

Записници са седница Министарског савета Кнежевине и Краљевине Србије 1862–1898, приредио Никола Шкеровић, Београд 1952. [*Zapisnici sa sednica Ministarskog saveta Srbije 1862–1898*, priredio Nikola Škerović, Beograd 1952]

Новине – Newspapers

Courrier du Brésil, No 58, le 23 décembre 1855.

Le Monde illustré, le 31 décembre 1864, 426.

L'Europe, No 321, le 20 novembre 1864, 2.

Политика (март 1927) 6773 [*Politika* (mart 1927) 6773]

Србске новине (1860) 95; (април 1866) 38; (октобар 1874) 226 [*Srbske novine* (1860) 95; (april 1866) 38; (oktobar 1874) 226]

Литература – Secondary Works

Gros Jules, *Voyages, aventures et captivité de J. Bonnat chez les Achantis*, Paris 1884.

Grujić Miloš, „Transfer of technologies in serbian mining through history”, u: *Istorija rudarstva Srednje Evrope: zbornik radova = History of mining in the Central Europe: proceedings. Međunarodna konferencija Istorija rudarstva Srednje Evrope (1; 2009; Fruška gora)*, Belgrade 2009.

Miljković Katić Bojana, „Rudarstvo kao državni projekat ubrzanog razvoja Kneževine Srbije u vreme kneza Miloša i Ustavobranitelja”, u: *Istorija rudarstva Srednje Evrope: zbornik radova = History of mining in the Central Europe: proceedings. Međunarodna konferencija Istorija rudarstva Srednje Evrope (1; 2009; Fruška gora)*, Belgrade 2009.

Miljković-Katić Bojana, „Strategija razvoja rudarstva i promene prioriteta u rudarskom zakonodavstvu Kneževine i Kraljevine Srbije”, u: *Zbornik radova = Proceedings. knj. 2 = vol. 2. Međunarodna konferencija Istorija rudarstva srednje Evrope (3; 2011; Zlatibor); Integrisani međunarodni simpozijum – TIROIR (1; 2011; Zlatibor)*, Belgrade 2011.

Rivet Félix, „Le conflit entre la batellerie et le chemin de fer à Lyon au début du XIX siècle”, *Revue de géographie jointe au Bulletin de la Société de géographie de Lyon et la région lyonnaise*, vol. 24, no 2 (Lyon 1949)

Schneckenburger Patrick, *Marie Joseph Bonnat. Aventurier (1844–1881)*, Paris 2016.

Simić Vasilije, *Istorijski razvoj našeg rudarstva*, Beograd 1951.

Вучо Никола, *Развој индустрије у Србији у XIX веку*, Београд 1981. [Vučo Nikola, *Razvoj industrije u Srbiji u XIX veku*, Beograd 1981]

Јагодић Милош, „Српски студенти у Паризу средином шездесетих година 19. века”, *Зборник Матице српске за историју* 79–80 (2009) [Jagodić Miloš, „Srpski studenti u Parizu sredinom šezdesetih godina XIX veka”, *Zbornik Matice srpske za istoriju* 79–80 (2009)]

Јакшић Гргур, Вучковић Војислав, *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила. Први балкански савез*, Београд 1963. [Jakšić Grgur, Vučković Vojislav, *Spoljna politika Srbije za vlade kneza Mihaila. Prvi balkanski savez*, Beograd 1963]

Јовановић Петар, *Рударство на тлу Србије I–II*, Београд 2007–2008. [Jovanović Petar, *Rudarstvo na tlu Srbije I–II*, Beograd 2007–2008]

Лончар Зоран, „Улога органа управе у поступку експропријације”, *Гласник Адвокатске коморе Војводине. Часопис за правну теорију и праксу* LXIX, књ. 57, бр. 4 (Нови Сад 1997) [Lončar Zoran, „Uloga organa uprave u postupku eksproprijacije”, *Glasnik Advokatske komore Vojvodine. Časopis za pravnu teoriju i praksu* LXIX, knj. 57, br. 4 (Novi Sad 1997)]

Милић Даница, *Страни капитал у рударству Србије до 1918*, Београд 1970. [Milić Danica, *Strani kapital u rudarstvu Srbije do 1918*, Београд 1970]

Милићевић Милан, *Кнежевина Србија*, Београд 1876. [Milićević Milan, *Kneževina Srbija*, Београд 1876]

Миљковић-Катић Бојана, „Пореска политика Уставобранитеља”, *Историјски часопис* LVII (2008) [Miljković-Katić Bojana, „Poreska politika Ustavobranitelja”, *Istorijski časopis* LVII (2008)]

Мркобрада Лука, *Уставобранитељска Србија кроз кретање цена и трговину*, Београд 2018. [Mrkobrada Luka, *Ustavobraniteljska Srbija kroz kretanje cena i trgovinu*, Београд 2018]

Павловић Кристина Р., Илић Жарко Д., „Рударство у Кнежевини Србији од 1859. до 1873. године”, *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, vol. 50, бр. 4 (Косовска Митровица 2020) [Pavlović Kristina R., Ilić Žarko D., „Rudarstvo u Kneževini Srbiji od 1859. do 1873. godine”, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini*, vol. 50, br. 4 (2020)]

Петровић Мита, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, књ. I–III, Београд 1898–1901. [Petrović Mita, *Finansije i ustanove obnovljene Srbije do 1842*, књ. I–III, Београд 1898–1901]

Симић Василије, *Изградња Мајданпека и његово насељавање 1849–1857*, Бор 1982. [Simić Vasilije, *Izgradnja Majdanpeka i njegovo naseljavanje 1849–1957*, Бор 1982]

Татић Урош, „Покушај успостављања трговинских и привредних веза између Француске и Србије”, *Зборник Матице српске за историју* 84 (2012) [Tatić Uroš, „Pokušaj uspostavljanja trgovinskih i privrednih veza između Srbije i Francuske”, *Zbornik Matice srpske za istoriju* 84 (2012)]

Uroš Tatić

**FRENCH INVESTMENTS IN TRADE AND MINING
OF THE PRINCIPALITY OF SERBIA FROM 1858 TO 1868**

Summary

The Treaty of Paris (1856) declared free sailing along the Danube, but the control of sailing and commerce was still under Austrian authority in the sub-Danubian provinces of the Ottoman Empire. In the summer of 1856, while travelling along the Danube and Sava rivers, Captain Magnan was examining the conditions of sailing and the possibility of establishing commercial relations between France and northern regions of the Ottoman Empire. In conversations with Serbian traders, he concluded that the Serbian natural resources would be used in a better way if Serbia limited its commercial dependence on Austria. In April 1859, Captain Magnan met Prince Mihailo in Paris twice. The Captain proposed the plan of establishing sailing relations between France and Serbia, as well as a permanent steamboat service, using French boats on the rivers of Sava and Danube, along the Serbian and Turkish coast. They made a general agreement to give the permit to the French Association, as well as the land where they would build a workshop for the production and reparation of boats and boat equipment. The workshop would make cannons and cannon balls for the Serbian Army. French business circles started to become interested in investing in the mining business in Serbia only when the Principality turned to France in its foreign policy affairs. Despite the fact that after the Treaty of Paris, the general situation was beneficial for the channelling of French capital towards this part of Europe, the local initiative in the mining business failed. Since, according to the assessments, predictions and conclusions of the Serbian Government, domestic forces were too weak to solve the problem, the idea was to make place for French capital. Thanks to the new political orientation of Serbia towards France, it was highly likely that French capital would go to Majdanpek. The French dealt in the following fields: obtaining the concession for Majdanpek, establishing a steamboat service and commerce in the area of the Sava and Danube rivers and renting the mine of Dobra (near Požarevac). This was beneficial in many ways for Serbia; there was a possibility for the Principality to free itself from Austrian monopoly over the Danube sailing and Russian renting of the mine in Dobra. During negotiations on sailing held in Paris, Prince Mihailo and Captain Magnan agreed on the concession for Majdanpek as well. Prince Miloš approved the mutual draft of the Agreement on 31 August 1859, which was the basis for signing the Contract between the Serbian Government and Magnan and Boillon, the representative of the French Association. They got the licence to explore Majdanpek, the coal mine in Dobra and to establish a steamboat service on the Danube.

Оригиналан научни рад

Примљен: 17.12.2021.

Коначно прихваћен за објављивање: 06.09.2022.